ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/atauniad.1956541

Türkiye ile Türk Devletleri Arasında Askerî, Güvenlik ve Savunma Sanayii Alanındaki İş Birlikleri: Anlaşma ve Protokoller (1992-2025)

Military, Security and Defense Industry Cooperation Between Türkiye and the Turkic States: Agreements and Protocols (1992-2025)

Enes Mert Demir[1]
Gazi Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ankara, Türkiye

ÖZ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kısa sürede diplomatik ilişkiler kurulmuş; pek çok alanda olduğu gibi askerî ve güvenlik konularında da iş birlikleri tesis edilmiştir. Türk Cumhuriyetleri açısından millî orduların teşkil edilmesi, askerî eğitim sistemlerinin geliştirilmesi, teknik ve savunma kapasitelerinin artırılmasında Türkiye ile yapılacak iş birliği önemli görülmüştür. Türkiye ise tarihî bağlara sahip olduğu Orta Asya coğrafyasında etkinlik sağlamaya yönelik stratejik hedefleri doğrultusunda askerî tecrübe paylaşımının yanı sıra bu ülkelere teknik ve mali destekler vermiş, güvenlik alanındaki ilişkileri geliştirme politikasını benimsemiştir. Nitekim Türk devletleriyle imzalanan askerî iş birliği, askerî eğitim, güvenlik ve savunma sanayii alanındaki anlaşma ve protokoller, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı güvenin artırılmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu çalışmada 1992-2025 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile söz konusu alanlarda imzaladığı anlaşma, protokol ve mutabakat metinleri incelenmiştir. Araştırmanın amacı, anlaşma metinlerinin kapsam ve içeriklerini tespit etmek, böylece Türk dünyasında askerî ve güvenlik konularındaki iş birliğinin gelişim seyrini ortaya koymaktır. Bu bağlamda köklü bir birikime sahip olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin diğer ülke ordularına sağladığı eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ile güvenlik ve savunma sanayii alanındaki iş birliklerinin mahiyeti ve hukuki zemininin izah edilmesi hedeflenmiştir. Nitel analiz yöntemiyle ele alınan çalışmanın temel kaynaklarını, başta Resmî Gazete'de yayımlanan anlaşma ve protokol metinleri ile TBMM tutanakları oluşturmaktadır. Ayrıca konuya dair araştırma ve telif eserlerden de istifade edilmiştir. Bu yönüyle askerî iş birliği anlaşmalarını sistematik ve karşılaştırmalı bir çerçevede inceleyen çalışma; söz konusu metinleri, Türkiye ile Türk devletleri arasındaki güvenlik ilişkilerinde ortaya çıkan kurumsal yakınlaşmanın hukuki dayanakları olarak değerlendirerek literatüre özgün katkı sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Türk Devletleri, Askerî İş Birliği, Askerî Eğitim İş Birliği, Savunma ve Güvenlik, Savunma Sanayii.

Bu makale, 10-13 Mayıs 2026 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan'da düzenlenen III. Uluslararası Türk Dünyası Genç Akademisyenler Kongresi'nde sunulmuş bildirinin tam metnidir.

This article is the full text of the paper presented at the 3rd International Congress of Young Academicians of the Turkic World, held in Baku, Azerbaijan, on May 10–13, 2026.

Geliş Tarihi/Received	21.05.2026
Kabul Tarihi/Accepted	07.07.2026
Erken Görünüm Yayın Tarihi/Early Wiev Publication Date	16.09.2026
Sayı Yayın Tarihi / Issue Publication Date	16.10.2026

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr. Enes Mert Demir
E-mail: enesmertdemir@gazi.edu.tr
Cite this article: Demir, E. M. (2026). Military, security and defense industry cooperation between Türkiye and the Turkic States: Agreements and protocols (1992-2025). *Journal of Atatürk,* 46, 178-201.
Atıf: Demir, E. M. (2026). Türkiye ile Türk Devletleri Arasında Askerî, Güvenlik ve Savunma Sanayii Alanındaki İş Birlikleri: Anlaşma ve Protokoller (1992-2025). *Journal of Atatürk,* 46, 178-201.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

ABSTRACT
With the end of the Cold War, diplomatic relations were rapidly established between the Republic of Türkiye and the Turkic states that gained their independence. Shortly thereafter, cooperation was also established in military and security matters, as in many other fields. For the Turkic republics, cooperation with Türkiye was regarded as important in the processes of establishing national armed forces, developing military education systems, and enhancing technical and defense capacities. Türkiye, in line with its strategic objectives of strengthening its role in Central Asia, not only shared its military experience with these countries but also provided technical and financial assistance and adopted a policy aimed at developing security relations. In this respect, the agreements and protocols signed with the Turkic states in the fields of military cooperation, military education, security, and the defense industry played a decisive role in improving bilateral relations and strengthening mutual trust. This study examines the agreements, protocols, and memoranda signed by Türkiye with Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan between 1992 and 2025 in the aforementioned fields. The study aims to identify the scope and content of these agreements and thereby reveal the development trajectory of military and security cooperation in the Turkic world. In this context, the study seeks to explain the training and advisory activities carried out by the Turkish Armed Forces for the armed forces of other countries, as well as the nature and legal basis of cooperation in the fields of security and the defense industry. Employing a qualitative analysis method, the study primarily relies on agreements and protocols published in the Official Gazette and the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye Relevant scholarly works were also consulted. In this respect, by examining these military cooperation texts through a systematic and comparative framework, the study aims to make an original contribution to the literature by evaluating them as the legal foundations of the institutional convergence emerging in security relations between Türkiye and the Turkic states.
Keywords: Republic of Türkiye, Turkic States, Military Cooperation, Military Training Cooperation, Defense and Security, Defense Industry.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan 1991 yılının Ağustos ile Aralık ayları arasında birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bu dönemde Türk Cumhuriyetleri'nin temel önceliği, devletleşme süreci kapsamında millî kurumların tesis edilmesiydi. Millî orduların kurulması ve askerî kapasitelerin geliştirilmesi de en önemli ihtiyaçlar arasındaydı. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin ardından Rusya Federasyonu da bölgedeki askerî ve siyasi etkinliğini sürdürmeye çalışmıştı. Bunun da etkisiyle Sovyetlerden devralınan askerî birlikler ile Sovyet sisteminde yetişen personel, yeni kurulan orduların yapılanmasında belirleyici bir rol oynamıştı (Durmuş ve Yılmaz, 2012, ss. 504-505; Peyrous, 2011, ss. 1-7).

Türkiye ise bu yeni dönemde Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmuş ve köklü bağlara sahip olduğu bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye önem vermişti. Kısa sürede tesis edilen diplomatik münasebetler sonrasında pek çok alanda iş birliğine gidilmişti. Türkiye'nin Türk devletleriyle ilişkilerinde önceliği güvenlik politikası ise Sovyetler sonrası ortaya çıkan otorite boşluğu karşısında inisiyatif alarak bölgesel etkinliğini artırmaya yönelikti. Şüphesiz Sovyetler Dönemi'nde Türk devletleriyle ilişkilerin ve bağların uzun yıllar sınırlı ölçüde kalması da bu politikanın geliştirilmesindeki etkenlerden biriydi. Türk devletleri de askerî ve güvenlik alanındaki kurumsal birikimi ve kapasitesi ile özellikle terörle mücadele konusundaki tecrübesi çerçevesinde Türkiye ile geliştirilecek iş birliklerini önemli görmüşlerdi. Bu anlayış, aynı zamanda Rusya'nın etkisini dengelemek açısından da stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmişti (Durmuş ve Yılmaz, 2012, ss. 504-505; Hovsepyan, 2010, ss. 81-82; Kocatepe, 2022, ss. 198-201; Weitz, 2006, ss. 121, 124-125).

Türkiye'nin bu destekleri taraflar arasında askerî alandaki güven inşası ile kurumsal yakınlaşmanın geliştirilmesinde başat bir rol oynamıştı. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Cumhuriyetleri'nin dış politika tercihleri, uluslararası ve bölgesel güç dengelerinden bağımsız şekilde şekillenmemişti. Doğal kaynakları ve Kafkasya'daki stratejik konumuyla Azerbaycan, bölgesel jeopolitiğin başlıca odaklarından biri hâline gelirken; Türkistan (Orta Asya) coğrafyası da zengin doğal kaynakları, enerji ve ulaştırma koridorları bakımından kilit konumu ile ekonomik potansiyeli sayesinde kısa sürede küresel güçlerin nüfuz ve etki mücadelesinin yoğunlaştığı stratejik bir rekabet sahasına dönüşmüştü. Güvenlik, ekonomi ve dış politika konularında Rusya, ABD, Çin ve Avrupa Birliği gibi başat aktörlerin ilgi gösterdiği bir jeopolitik merkez hâline gelen bölgedeki Türk Cumhuriyetleri de bu durumu dikkate alarak dış politikalarında çok yönlü ve dengeli bir yaklaşım benimsemek durumunda kalmışlardı. Tabiatıyla bu durum, Türkiye'nin de ilk andan itibaren bu ülkeler nezdinde

doğrudan belirleyici rol üstlenmesinde sınırlayıcı bir etki oluşturmuştu (Öztopal, 2026, ss. 18-21; Tarçın, 2025, ss. e244-e245).

Nitekim bölge jeopolitiğinde etkili olan ülkelere bakıldığında en başta Rusya'yı zikretmek gerekir. Coğrafi yakınlık ve Türk devletlerinin uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin parçası olmaları, Moskova'nın bölgeyi kendi nüfuz alanı içerisinde görmesini sağlamıştı. Bu çerçevede Rusya, yeni geliştirdiği "yakın çevre" anlayışı doğrultusunda Türkistan Coğrafyasını da kendi güvenlik çevresinin bir parçası olarak kabul etmişti. Bu esasla Rusya Federasyonu, bağımsızlıklarından itibaren Türk Cumhuriyetleriyle kurduğu ikili askerî ilişkilerin yanı sıra Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi güvenlik mekanizmaları ve ekonomik kuruluşlar aracılığıyla bölgedeki hâkim devlet konumunu korumaya çalışmıştı. Haddizatında Türk devletlerinin askerî sistemlerindeki Sovyet doktrini ve teknolojisi, Rusya'nın bu politikasını aktif bir şekilde uygulamasına imkân tanımıştı. Dolayısıyla ikili güvenlik iş birliği, ortak askerî eğitim faaliyetleri ve bölgesel örgütlenmeler ile savunma sanayii ürünlerinin satışı veya hibesi, Moskova'nın Türk Cumhuriyetleri nezdindeki etkisini sürdürmesinde önemli araçlar arasındaydı (Hovsepyan, 2010, ss. 85-87; Öztopal, 2026, ss. 18-23).

Rusya'nın yanı sıra Çin de ekonomik kapasitesini dış politikada etkin bir araç olarak kullanarak bölgedeki etkisini artırmaya çalışmıştı. Bu kapsamda 2000'li yıllardan itibaren Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve son yıllarda "Kuşak ve Yol Girişimi", Çin'in Türk devletleriyle ilişkilerini geliştirmesinde başlıca adımlar olarak öne çıkmıştı. Bu süreçte Çin, Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı ulaştırma, enerji ve altyapı yatırımlarıyla, Türk devletlerinin önemli ticaret ve yatırım ortaklarından biri olmuştu. Ayrıca ŞİÖ bünyesinde geliştirilen ticaret, sınır güvenliği, terörizm, aşırıcılık ve uyuşturucuyla mücadele alanlarındaki iş birlikleri de Çin'in Türk devletleriyle geliştirdiği iş birliğini, güvenlik boyutuyla desteklemesine imkân sağlamıştı (Öztopal, 2026, ss. 23-25; Uslu, 2024, ss. 5-23).

Rusya ve Çin'in bölgedeki etkilerini artırmaya yönelik çabalarına karşılık, küresel ölçekte varlığını süren ABD de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgeyi yeni bir nüfuz sahası olarak görmüştü. Bu doğrultuda güvenlik, ekonomi, ticaret, enerji ve eğitim alanlarında Türk devletleriyle ilişkiler geliştiren ABD, söz konusu ülkelerin Rusya'dan bağımsız hareket etmesi için uluslararası sisteme entegrasyonlarını ve ekonomik kalkınmalarını desteklemişti. Özellikle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması ve bölgesel istikrarın korunması Washington'un öncelikleri arasındaydı. ABD'nin Türkistan politikasının güvenlik boyutu, özellikle 11 Eylül saldırıları ve Afganistan'a müdahalesi sonrasında daha da belirginleşmişti. Nitekim Özbekistan ve Kırgızistan'daki ABD askerî üsleri, bu ülkelerin hava sahalarının kullanımı ile adı geçen devletlerle istihbarat paylaşımı ve terörizmle mücadele iş birlikleri, güvenlik konusunda ABD'nin bölgedeki etkisini artırmaya yönelikti. ABD'nin bu aktif siyasetine karşı Rusya ve Çin, gerek bazı Türk devletlerinin de yer aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü gibi yapılar gerekse ikili ilişkiler üzerinden bölgedeki Amerikan varlığını dengelemeye yönelik politikalar üretmişti. Esasen 2020'de ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrası bölgedeki görünürlüğünün biraz daha azaldığı ifade edilmelidir (Kurtbağ, 2021, ss. 381-399; Tarçın, 2025, ss. e257).

Böylece Türk devletlerinin güvenlik alanındaki iş birlikleri, yalnızca ikili askerî ilişkiler çerçevesinde değil, bölgesel jeopolitik rekabet ve güvenlik dinamiklerinden etkilenen çok boyutlu bir süreç olarak şekillenmiştir.

Tüm bunlarla birlikte bir denge unsuru olarak Avrupa Birliği (AB) de son yıllarda Türk devletlerinin ilişkilerini ilerlettiği bir başka güç merkezi olmuştu. Türk devletleri açısından dış politika, ekonomik kalkınma ve ticaret alanlarında alternatif bir seçenek sunması bakımından Avrupa Birliği ile kurulan iş birlikleri değerli görülmüştü. Avrupa Birliği ise en başta, ihtiyaç duyduğu enerji arz güvenliğinin artırılması, bu alandaki tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi, ulaştırma koridorlarının geliştirilmesi ile ekonomik ve ticaret hacminin artırılması bakımından Türk devletleriyle ilişkilerini derinleştirmeyi hedeflemişti. Özellikle Hazar Havzası'ndaki ve Türkistan'daki enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına ulaştırılması, Güney Enerji Koridoru ve Trans-Hazar bağlantıları gibi projeler, Avrupa Birliği açısından stratejik önem taşımaktaydı. Ne var ki AB tarafından desteklenen bazı alternatif enerji ve ulaştırma güzergâhlarının, Türkiye'nin bölgesel enerji ve ticaret koridorlarındaki merkezî konumunu ikinci plana itebilecek mahiyette olduğu da ifade edilmelidir. Ayrıca 2025 yılında gerçekleştirilen AB-Orta Asya Zirvesi sonrasında yayımlanan ortak bildiride Kıbrıs meselesine ilişkin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin ilgili kararlarına bağlılığın teyit edilmesi, Türk devletlerinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine (KKTC) karşı tutumunu ortaya koymuştu. Her ne kadar KKTC, Türk Devletleri Teşkilatına gözlemci üye statüsünde davet edilse de Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bu konudaki tutumları ve daha öncesinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'ni tanımış olmaları, Türkiye ile olan yakınlığa rağmen dış politikada sergiledikleri pragmatik anlayışın açık bir yansımasıydı (Öztopal, 2026, ss. 25-31).

Öte yandan dünyanın en etkin ve kapsamlı güvenlik örgütlerinden biri olan NATO'nun da Kafkasya-Azerbaycan ile Türkistan/Orta Asya'ya yönelik ilgisi, bölge devletlerinin

1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin de destekleriyle NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na katılmasıyla kurumsal bir mahiyet kazanmıştı. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası NATO'nun Afganistan'daki varlığı çerçevesinde İttifakın bölgeye yönelik güvenlik politikaları önem kazanırken, 2004 İstanbul Zirvesi'nde Kafkasya ve Türkistan, İttifak açısından "özel odak alanı" ilan edilmişti. Bu gelişmeler, Türkiye'nin NATO ile Türk devletleri arasındaki askerî ve güvenlik iş birliğinde üstlendiği kolaylaştırıcı rolü artırsa da başta ABD olmak üzere İttifakın bölgedeki askerî ve siyasi varlığının giderek güçlenmesi, Türkiye'nin Batı ile Türk devletleri arasındaki aracı konumunu belirli ölçüde sınırlandırmıştı. Buna karşılık ilerleyen yıllarda NATO ile bazı bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde yaşanan durgunluk, Türkiye'nin taraflar arasındaki iş birliğinde yeniden daha önemli bir konum kazanmasına zemin hazırlamıştı (Weitz, 2006, s. 124).

Tüm bu politikalar dikkate alındığında Türkistan (Orta Asya) bölgesi, Türkiye'nin kadim coğrafyasında kardeş devletlerle yakın ilişkiler geliştirmek istediği bir bölge olmanın ötesinde; Rusya'nın güvenlik merkezli politikalarının, Çin'in ekonomik nüfuzunun, ABD'nin bölgesel etkinlik arayışlarının ve Avrupa Birliği'nin ekonomik-kurumsal girişimlerinin kesiştiği, ayrıca NATO'nun güvenlik ekseninde önem vermeye başladığı bir bölge olarak çok katmanlı bir rekabet sahasına dönüşmüştü.

Türk devletleri de güvenlik, ekonomi ve dış politika alanlarında tek bir güç merkezine bağımlı kalmak yerine farklı aktörlerle eş zamanlı ilişkiler geliştirmeye dayanan çok yönlü bir denge politikası izlemeye çalışmışlardı. Dolayısıyla bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu devletler, Türkiye ile tarihî ve kültürel bağlar temelinde ilişkiler geliştirilmekle birlikte askerî ve güvenlik alanındaki iş birlikleri, büyük ölçüde bölgedeki jeopolitik rekabetin ve Rusya, Çin ile ABD gibi aktörlerin oluşturduğu güç dengelerinden kaynaklı sınırlılıklardan etkilenmişti (Avdaliani, 2026, s. 2; Outzen, 2023, ss. 3-5; Weitz, 2006, ss. 122-123). Bahsedilen bu durum ve Rusya'nın bölgedeki güvenlik politikasındaki etkinliği, Türkiye'nin Kafkasya ve Türkistan'a yönelik askerî ve güvenlik alanındaki faaliyetlerini uzun yıllar askerî eğitim, teknik destek, mali yardım ve kurumsal iş birliği mekanizmaları üzerinden yürütmesine neden olmuştu (Sucu vd., 2021, ss. 87-88).

Bu çerçevede Türkiye ile Türk devletleri arasında geliştirilen askerî ve güvenlik iş birlikleri de söz konusu uluslararası ve bölgesel güç dengeleri dikkate alınmadan değerlendirilmemelidir. Bu jeopolitik sınırlılıklara rağmen Türkiye, söz konusu faaliyetler aracılığıyla yıllar içerisinde Türk devletlerinin kurumsal askerî kapasitelerinin geliştirilmesine katkı sağlayan aktörlerden biri olmuştu.

Bu izahattan sonra Türkiye ve Türk devletleri arasındaki ilişkilerin gelişimine dönüldüğünde, liderler ve devlet adamları düzeyinde karşılıklı yapılan ziyaretler çerçevesinde -diğer pek çok alanda olduğu gibi- askerî ve güvenlik konularında imzalanan anlaşma, protokol ve mutabakat zaptları üzerinden çeşitli askerî iş birlikleri tesis edildiği görülmektedir.[1] Buna göre ilk olarak Türk Cumhuriyetleri'nin gönderdiği askerî personel, Türkiye'deki askerî okullarda eğitim almaya başlamıştı. Bu ülkelere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevlendirdiği uzman askerî personel tarafından yerinde danışmanlık desteği de verilmişti. Türk devletlerinin askerî kurumsal kapasite oluşturma sürecinde Türkiye tarafından teknik ve mali destekler de sağlanmış, çeşitli silah, teçhizat ve askerî malzeme, bu ülkelere hibe edilmişti. Ayrıca müşterek askerî eğitim ve tatbikatların icra edilmesi ile karşılıklı askerî heyet ziyaretleri gibi faaliyetlerle de birlikte çalışabilirlik geliştirilmişti (Durmuş ve Yılmaz, 2012, ss. 504-505; Hovsepyan, 2010, ss. 85-87).

Bu süreçte yapılan ikili anlaşmaların öngördüğü çerçevede taraflar arasındaki askerî eğitim ve güvenlik iş birliğinde ilerlemeler kaydedilse de savunma sanayinde uzun yıllar istenilen seviyeye ulaşılamamıştı. Bu durumun başlıca sebepleri; bölge ülkelerinin Sovyet askerî eğitim ve doktrinine sahip olmaları, büyük oranda o dönemden kalma veya Rusya'dan temin edilen askerî teçhizatı kullanmalarıydı (Durmuş ve Yılmaz, 2012, s. 505).

[1] Askerî anlaşmaların çeşitli türleri bulunduğundan söz konusu terminolojinin kısaca açıklanması gerekir:
- "Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği (Çerçeve) Anlaşmaları", taraflar arasında tesis edilen askerî ilişkilerin kapsamını ve genel çerçevesini belirleyen anlaşmalardır.
- "Askerî Eğitim İş Birliği (ASEİŞ) Anlaşmaları", taraflar arasında askerî personelin yetiştirilmesi ve eğitim faaliyetlerine ilişkin esasları düzenlemektedir.
- "Askerî Mali İş Birliği Anlaşması ve Nakdi Yardım Uygulama Protokolü", iki ülke arasındaki askerî ortaklığın mali çerçevesini oluşturmakta olup özellikle askerî mal ve hizmet sağlanması ve alımı, lojistik ürünler ile silah ve teçhizat tedariki veya teknik destek gibi işlemlerde finansal mekanizmaların işleyiş esaslarını belirlemektedir.
- "Güvenlik İş Birliği Anlaşmaları", iki ülkenin güvenlik birimleri arasında terörizm, organize suçlar ve benzeri tehditlerle mücadelede iş birliği, koordinasyon ve bilgi paylaşımını düzenlemektedir.
- "Savunma Sanayii İş Birliği (SSİ) Anlaşmaları", savunma sanayii alanında ortak üretim, teknoloji geliştirme, kapasite artırımı ve ürün tedarikine imkân tanımaktadır.
- "Stratejik Ortaklık Anlaşmaları" ise taraf devletler arasında başta savunma-güvenlik, ekonomi ve savunma sanayii olmak üzere kritik alanlarda kapsamlı ve uzun vadeli iş birliğinin esaslarını belirleyen anlaşmalardır.
Anlaşmaların dışında "Protokoller" ana anlaşmaları tamamlayıcı nitelik taşıyan veya sınırlı konuları düzenleyen, kapsamı daha dar ve uygulamaya yönelik düzenlemelerdir. "Mutabakat Zaptları" ise taraflar arasında belirli bir konudaki niyet birliğini, iş birliği ilkelerini ve ortak anlayışı kayıt altına alan ve uygulamaya yönelik esasları ortaya koyan veya teknik detayları düzenleyen belgelerdir (Kocatepe, 2022, ss. 50-54; Özalp, 2015, ss. 104-108). Hâlihazırda Türkiye'nin askerî konulardaki iş birliklerine ilişkin anlaşma ve sözleşmeleri; Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları ve ilgili daire başkanlıkları veya askerî ataşeler imzalayabilmektedir. Ayrıca kolluk kuvvetleri ve bir kısım güvenlik konuları ile suçlarla mücadelede ise İçişleri Bakanlığı ile bağlısı Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü yetkili ve muhatap kurumlardır.

Şu ana kadar zikredilen jeopolitik dengelerin oluşturduğu kısıtlılıklar sebebiyle Türkiye ve Türk devletleri arasında belirli ölçüde ilerleyen askerî ilişkilerin kapsamı, özellikle 2020'den itibaren küresel ve bölgesel güvenlik ortamındaki gelişmelere bağlı olarak genişlemişti.[2] Öyle ki uluslararası sistemde yaşanan kırılmalar, bölgesel istikrarsızlık, enerji rekabetinin artması ve silahlanmanın hızlanması, hem askerî kapasitenin geliştirilmesini hem de ortak tehditlere karşı güvenilir devletlerle koordineli hareket edilmesini gerekli kılmıştı (Kocatepe, 2022, ss. 198-201, 221-229; Tarçın, 2025, ss. e244-e247, 252-254).

İkili ilişkilerin derinleşmesinin yanı sıra Türk Cumhuriyetleri'nin ortak kuruluşu olan Türk Devletleri Teşkilatının 2021'deki yeni yapısı ve belirlediği ortak vizyonla hareket etmeye başlaması da ikili ilişkilerin derinleştirilmesine katkı sağlayan gelişmelerden biriydi. Nitekim Teşkilatın 2021 yılında kabul ettiği "Türk Dünyası 2040 Vizyonu" belgesi, güvenlik alanında ortak iş birliği ve koordinasyonun geliştirilmesini hedeflemişti. Bu kapsamda radikalleşme, terör, düzensiz göç, insan kaçakçılığı, yasa dışı silah ve uyuşturucu ticareti ile siber suçlar gibi sınır aşan suç ve tehditlere karşı birlikte hareket edilmesi öngörülmüştü (Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 2021).

Hemen belirtmek gerekir ki Türk Devletleri Teşkilatı, güvenlik çalışmaları literatüründe vurgulanan kurumsallaşma ve güven inşası süreçlerinin Türk dünyasındaki en önemli mekanizmalarından biri hâline gelmiştir.

Bu doğrultuda gelinen aşamada, Türk devletleri arasındaki askerî ve güvenlik iş birliğinin geliştirilmesi bakımından önemli fırsatlar bulunmaktadır. Türkiye'nin özellikle son yıllarda askerî gücünü artırması ve savunma sanayii alanındaki üretim kapasitesini geliştirmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu geniş askerî eğitim imkânları ve operasyonel tecrübesi, Türk devletlerinin güvenlik kapasitelerinin güçlendirilmesi noktasında önemli bir seçenek oluşturmaktadır. Ortak askerî tatbikatlar, müşterek eğitim faaliyetleri, askerî eşgüdümün güçlendirilmesi, güvenlik ve terörizmle mücadelede dayanışmanın ilerletilmesi ve savunma sanayii ürünlerinin tedariki gibi konularda birlikte çalışabilirliğin artırılması, mevcut iş birliğinin daha ileri seviyelere taşınmasını destekleyebilecek başlıca araçlar arasında yer almaktadır. Uluslararası literatürde de Türkiye'nin Türk devletleriyle askerî ilişkilerinin, askerî eğitim ve teknik yardımla başlayan bir çerçeveden savunma sanayii iş birlikleri, müşterek tatbikatlar ve ortak üretim faaliyetlerini kapsayan daha geniş bir askerî-teknik ortaklığa evrildiği değerlendirilmektedir (Avdaliani, 2026: 1-3; Outzen, 2023, ss. 2-5; Simavoryan, 2019; Tarçın, 2025, ss. e257-e262).

Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı bünyesindeki koordinasyona bağlı olarak güvenlik ve stratejik konulardaki temaslar ile savunma sanayii alanındaki kurumsal iş birliği girişimleri artmıştır. Bu kapsamda ikili düzeyde devlet başkanları ile Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları nezdinde yakınlaşan temasların yanı sıra IDEF gibi uluslararası savunma sanayii fuarlarının sunduğu çok taraflı temas ve ortaklık imkânları, Türk devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesine yönelik yeni fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki Rusya ve Çin başta olmak üzere güç merkezlerinin stratejik hassasiyetleri ile Türk devletlerinin farklı güvenlik ve dış politika öncelikleri nedeniyle bu alandaki entegrasyonun henüz gelişim aşamasında olduğu ve aşamalı bir ilerleme kaydettiği ifade edilmelidir (Avdaliani, 2026, ss. 1-3; SpecialEurasia, 2025).

Şu ana kadar bahsedilen ilişkiler ve jeopolitik gelişmeler minvalinde bu çalışmada Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile 1992 yılından itibaren imzaladığı askerî, güvenlik ve savunma sanayii alanındaki anlaşmalar ile protokol ve mutabakatlar kapsam ve içerik bakımından ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Konuya dair ikili ve çok taraflı düzeyde ilişkileri ele alan araştırmalar bulunmakla birlikte bunlar askerî ve güvenlik ilişkilerini izah etmekle sınırlı kalmış; anlaşma ve protokollerin muhtevaları ve uygulamaları ayrıntılı biçimde konu edinmemiştir. Bu yönüyle çalışma, tematik bütünlüğü ve kronolojik çerçevesi içerisinde Türkiye ile Türk devletleri arasındaki söz konusu alanlardaki iş birliklerini resmî metinler üzerinden analiz ederek bu ilişkilerin hangi alanlarda, hangi araçlar üzerinden ve ne ölçüde kurumsal bir nitelik kazandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra; askerî iş birliği temelinde taraflar arasında güvenlik alanındaki kurumsal yakınlaşma sürecini, stratejik iş birliği arayışlarını ve ortak güvenlik anlayışının oluşumunu da inceleyerek söz konusu iş birliklerinin bölgesel güvenlik, stratejik süreklilik ve askerî kapasite inşası üzerindeki etkilerini değerlendirmek suretiyle literatüre özgün katkı sunmayı hedeflemiştir. Özellikle son yıllarda Türk Devletleri Teşkilatı, bölgesel güvenlik iş birliği, savunma sanayii entegrasyonu, ortak tehdit algıları ve Türk dünyasında müşterek güvenlik

[2] Taraflar arasında ikili askerî münasebetler ve iş birliklerinin yanı sıra 2013 yılında ilk defa ortak bir girişim başlatılmıştı. Bu girişim; Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Moğolistan'ın kolluk kuvvetleri (jandarma teşkilatları) arasında dayanışma ve iş birliğini artırmak amacıyla Avrasya Askerî Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM) adlı yapının kurulmasına yönelikti (Akıncı ve Akzholova, 2020, s. 721). Bir dizi görüşmenin ardından Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan tarafından 25 Ocak 2013 tarihli Mutabakat Muhtırası imzalanmışsa da Kazakistan'ın jandarma teşkilatında değişikliğe gitmesi ve Moğolistan'ın askerî statüsünü kaybetmesi nedeniyle muhtıranın tüm taraflarca imzalanamaması, anlaşmayı akim bırakmıştı. Kazakistan'ın 2014'te teşkilata katılma isteğini bildirmesiyle süreç yeniden ele alınmaya çalışılsa da hedeflendiği şekilde aktif bir iş birliğine dönüşmemişti (Özalp, 2015, ss. 130-153).

anlayışının geliştirilmesine yönelik çalışmaların artması, konunun güncel güvenlik literatüründeki yerini daha da önemli hâle getirmektedir. Bu açıdan çalışma, ikili ilişkilerin gelişim seyrini açıklamanın ötesinde, askerî, güvenlik ve savunma sanayii alanındaki iş birliklerinin hukuki zemini ile zaman içerisinde kazandığı güven inşası ile kurumsal niteliği tarihsel ve jeopolitik bağlamda değerlendirmektedir.

Azerbaycan'la Yapılan Anlaşma, Protokol ve Mutabakatlar

Azerbaycan, Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanmasının ardından Ermenistan ile yaşanan toprak ihtilafları, Rusya'nın Ermenistan'a verdiği aktif askerî destek gibi tehditler karşısında hızlı bir şekilde millî ordu kurma ve modernizasyon çalışmalarına yönelmişti (Özalp, 2015, ss. 46-47). Bu doğrultuda Azerbaycan için kendisini ilk tanıyan ve kardeş ülke olarak kabul ettiği Türkiye, güven duyabileceği ve destek alabileceği önemli bir ortak konumundaydı. Dolayısıyla Azerbaycan, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye, özellikle askerî alandaki tecrübesinden istifade etmek üzere iş birlikleri yapmaya önem vermişti (Gürler, 2015, ss. 114-120).

Türkiye de kendisine en yakın gördüğü Azerbaycan'a güçlü bir destek vermiş; ayrıca başta Dağlık Karabağ Sorunu olmak üzere uluslararası meselelerde de Azerbaycan'ın yanında yer almıştı. İlişkilerin ilk yıllarında askerî teşkilatlanma ve personel eğitimi hususlarında Azerbaycan ordusunun güçlendirilmesi çalışmalarına katkı sağlayan Türkiye; sınır güvenliği, terörizmle mücadele gibi çeşitli güvenlik konularında Azerbaycan ile iş birliği yapmıştı (Gürler, 2015, ss. 95-113; Kılıç, 2025, ss. 34-36; Önen, 2021, s. 925). Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin yapılanmasında eski Sovyet doktrini ile Rus askerî sisteminin etkisi sürmesine rağmen, Türkiye ile yürütülen eğitim faaliyetleri, ortak tatbikatlar, teknik ve mali destekler ile NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı kapsamındaki etkileşimler, Azerbaycan ordusunun kurumsallaşmasına ve askerî kapasitesinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştı. Özellikle İlham Aliyev'in 2003'te Cumhurbaşkanı olmasının ardından Azerbaycan; askerî eğitim sistemini modernize etme, ordusunun operasyon ve savaş kabiliyetlerini artırma, silah ve mühimmat çeşitliliğini sağlama ve uluslararası iş birliklerini genişletme yönünde kapsamlı reformlar gerçekleştirmişti (Kocatepe, 2022, ss. 139-147, 201-215; Tarçın, 2025, s. e248).

1992-2000 yılları arasında askerî eğitim, teknik yardım ile sınır ve güvenlik alanında ön plana çıkan iş birlikleri, 2000'lerden sonra savunma sanayinde de tesis edilmişti. Bu süreçte Azerbaycan ordusunun modernizasyonuna yönelik Türkiye'nin katkıları devam ederken, 2007'de Yüksek Düzeyli Askerî Diyalog mekanizmasının oluşturulmasıyla ilişkiler stratejik bir nitelik kazanmıştı. Esasen 2020'de İkinci Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakın askerî iş birliğinin sahadaki yansımaları açık biçimde görülmüş ve Türkiye, Azerbaycan ordusunun icra ettiği bu harekâta destek vermişti. Türkiye, Azerbaycan'la dayanışma içerisinde olduğunu güçlü siyasi destekle ortaya koyarken; askerî düzeyde istihbarat paylaşımı, operasyonel planlama ve komuta süreçlerine danışmanlık desteği sağlamıştı. Ayrıca ihraç ettiği İHA-SİHA ve elektronik harp sistemleri gibi savunma sanayii ürünleriyle sahada üstünlük kurulmasına katkıda bulunmuştu. Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi sonrası 11 Kasım 2020'de bölgede Türkiye-Rusya ortak askerî gözlem merkezi kurulmasına ilişkin mutabakat imzalanmış ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan'da görevlendirilmesi kabul edilmişti. Aralık 2020'de Bakü'de Azerbaycan ordusu tarafından gerçekleştirilen Zafer Geçidi'ne Türk komando taburunun da iştirak etmesi, Türkiye-Azerbaycan ittifakının geldiği seviyeyi ortaya koyan önemli bir sembolik görüntüydü. Nihayetinde iki ülke arasında 15 Haziran 2021'de imzalanan Şuşa Beyannamesi ile karşılıklı güvenlik taahhütleri ve dayanışma daha ileri bir seviyeye taşınmıştı. Bu doğrultuda ortak komando tugaylarının teşkili, eğitim kurumları arasındaki eşgüdüm ile müşterek tatbikatların artırılması kararlaştırılmıştı. Savunma sanayinde entegrasyonun güçlendirilmesi için de Türk firmalarının Azerbaycan'da tesis ve fabrikalar kurmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştı (Çetin ve Yurdugüzel, 2025, ss. 136-137; Gürler, 2015, ss. 114-119; Kocatepe, 2022, ss. 207-210, 229-234; Kılıç, 2025, ss. 30-48, 61-76). Böylece ikili askerî ilişkilerin, yakın dönemde çok boyutlu ve stratejik bir nitelik kazandığı ifade edilmelidir.

Neticede ifade edilen gelişmelerle şekillenen Türkiye-Azerbaycan askerî iş birliği, 1992 yılından itibaren imzalanan anlaşma ve protokollerin ortaya koyduğu hukuki çerçevede yürütülmüştü. Bu kapsamda iki ülke arasındaki ilk askerî uzlaşıyı ortaya koyan metin, 11 Ağustos 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması"ydı. Tarafların karşılıklı güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlıklarını sürdürme iradeleri doğrultusunda askerî eğitimin her kademesini kapsayan iş birliğinin kurumsal esaslarını belirleyen anlaşma, 3 Mayıs 1992'de imzalanan İş Birliği Anlaşması'nın hükümleri dikkate alınarak hazırlanmıştı. Buna göre askerî eğitimin; birlik, karargâh ve kurumlara yapılacak askerî ziyaretlerden tatbikatlara gözlemci gönderilmesine kadar geniş bir sahada teorik ve uygulamalı olarak yapılması öngörülmüştü. Akademik düzeyde ise iki ülke personelinin askerî lise, harp okulu, sınıf okulu ve harp akademileri eğitimlerinin yanı sıra askerî tıp akademisi ve sağlık okulları bünyesinde eğitim almasına imkân tanınmıştı. Ayrıca çeşitli kurslar ile birlik ve karargâhlarda icra edilecek görevbaşı eğitimi de bu kapsamdaydı. Gerekli görüldüğünde söz konusu eğitimlerin icrası için ana anlaşmaya dayalı ve protokol statüsünde ayrı bir anlaşma yapılabilecekti.

Eğitimler Türkçe yapılacak olup lehçe farklılıkları, kabul eden devletçe verilecek "Türkçe tekâmül eğitimi" ile giderilecekti. Eğitimlere dair esaslarla birlikte kursiyer ve personel seçme hususları da ayrıntılı olarak belirlenmişti. Uygulamadan sorumlu makamlar, Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Azerbaycan Büyükelçiliği; Azerbaycan'da ise Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye'nin Bakü Büyükelçiliği olarak belirlenmişti. Geçerlilik süresi 5 yıl olan anlaşma, taraflardan birinin, bitiş tarihinden üç ay önce fesih ihbarında bulunmadığı takdirde her yıl kendiliğinden yenilenecekti (Resmî Gazete, 21 Nisan 1993; TBMM Tutanağı, Azerbaycan, 1993). Ayrıntılı bir içeriğe sahip anlaşma ile askerî eğitim faaliyetlerinin uygulama esasları ve iş birliğinin kurumsal yapısı tespit edilmişti.

Askerî eğitimle ilgili bu ilk anlaşmayı müteakip taraflar arasındaki iş birliği; güvenlik, sınır emniyeti, terörizm ve organize suçlarla mücadele gibi sahaları da kapsayacak şekilde genişletilmişti. 4 Ekim 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği Anlaşması", tarafların güvenlik alanındaki koordinasyonunu en üst seviyeye taşımaya, aynı zamanda tehdit ve suç eylemleriyle mücadele etmeye yönelik bir düzenlemeydi. Buna göre taraflar, güvenlik ve suçla mücadele kapsamında başta terör faaliyetleri ile silah ve mühimmat kaçakçılığı olmak üzere çeşitli suçlardan aranan şahısların tespiti ve tutuklanmasına ilişkin bilgi ve tecrübe mübadelesinde bulunacaklardı. Bu noktada sınırların yasa dışı yollarla geçilmesini önlemeye, devlet temsilcilerinin güvenliğinin sağlanmasına ve diğer tarafın istikrarını tehlikeye düşürecek girişimleri bertaraf etmeye dönük karşılıklı tedbirler alınacaktı (Resmî Gazete, 24 Mart 1995). Böylece iki ülke arasındaki iş birliğinin, güvenlik meselelerinde de ortak mücadeleye imkân tanımasıyla ilerletildiği görülmektedir.

Söz konusu anlaşmanın sınır hattında kara ve hava sahası boyutunda uygulanmasına yönelik olarak 5 Mayıs 1997 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sınır Olay ve Uyuşmazlıklarının Çözümüne Dair Sözleşme" akdedilmişti. Sözleşme, Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki hudut hattında terör, yasa dışı eylemler ve diğer uyuşmazlıkların çözüm usullerini saptayarak sınırda barış ve istikrarın korunmasına yönelikti. Buna göre sınır olayları; sınır karakollarına ateş açılması, yasa dışı geçişler, hava aracı ihlalleri, ehli hayvanların geçişi ve her türlü mal kaçakçılığı gibi geniş bir yelpazede tanımlanmıştı. Uyuşmazlıkların çözümü için iki dereceli bir idari mekanizma kurulacaktı. Türkiye tarafında birinci derece makamlar kaymakamlar, ikinci derece makamlar ise valiler olarak belirlenmişti. Azerbaycan tarafında ise sırasıyla sınır komiser muavinleri ve sınır komiserleri bu sorumluluğu üstlenecekti. Sınır makamları, olayların araştırılması ve şahısların iadesi gibi hususlarda düzenli toplantılar yapacak ve sınır hattının 3 kilometre derinliğine kadar olan bölgede ortak tahkikat yürütebileceklerdi. Sözleşmenin uygulanmasına yönelik hususlar, "1 Numaralı Protokol" ile belirlenmişti. Bu çerçevede; Aralık Kaymakamı birinci derece, Iğdır Valisi ikinci derece sınır makamı olarak yetkilendirilmişti. Azerbaycan tarafında ise Nahçıvan Bölgesi Sınır Komiseri ve muavini muadil makamlar olarak tayin edilmişti. "2 Numaralı Protokol" ise sınır arazisi üzerindeki uçuş emniyetinin sağlanmasına ve hava vasıtalarının kasıtsız ihlallerini önlemeye ilişkindi. Bu sözleşmeyi tamamlayıcı nitelikte imzalanan "Türkiye-Azerbaycan Sınır Hattının Her İki Tarafında Kalan Onar Kilometrelik Bölgenin İçinde Yapılacak Sivil ve Askerî Hava Vasıtalarının Uçuşlarını Düzenleyen Protokol" ise sınır güvenliğinin hava sahasında uygulanmasına dair esasları saptamıştı. Protokol uyarınca, sınır hattına 10 km'den yakın mesafede uçaklar, 2 km'den yakın mesafede ise helikopterler izinsiz uçuş yapmayacaklardı. Zorunlu planlı askerî uçuşlarda 30 gün, sivil uçuşlarda ise 15 gün önceden bilgi verilecekti. Ayrıca arama-kurtarma ve hasta nakli gibi olağanüstü durumlarda, hudut makamlarının mutabakatı ile hava koridorları dışındaki geçişlere imkân tanınmıştı (Resmî Gazete, 9 Nisan 2000; TBMM Tutanağı, Azerbaycan, 1999).

Bu anlaşmalardan sonra iki ülke arasında savunma sanayii alanında ortaklık adımı atılmıştı. 20 Eylül 2000 tarihinde akdedilen "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması" ile Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik askerî-teknik ve modernizasyon desteğine imkân tanınmış, ayrıca ortak üretim çalışmalarına başlanması kararlaştırılmıştı (Kocatepe, 2022, ss. 201-215).[3]

İncelenen iş birlikleri çerçevesinde Türkiye ve Azerbaycan, ortak komşuları olan Gürcistan ile de ortak bir iş birliği mekanizması oluşturmuşlardı. Öyle ki üç ülke dostluk ilişkilerini güçlendirmek ve başta terörizm olmak üzere örgütlü suçlarla etkin mücadele etmek amacıyla 30 Nisan 2002 tarihinde Trabzon'da "Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Diğer Önemli Suçlarla Mücadele Anlaşması"nı imzalamışlardı. Buna göre taraflar; diplomatik temsilcilikler dâhil olmak üzere birbirlerinin güvenliğine, sınır dokunulmazlığına ve vatandaşlarına yönelik terör eylemlerini önlemek için etkin tedbirler alacaklardı. Bu kapsamda teröristlerin her türlü eylemleri ile silah ve finans kaynakları hakkında bilgi toplamak üzere ortak bir veri tabanı kurulacaktı. Taraflar suçluların tespiti için kriminalistik bilgi paylaşımı yapacaklardı. Ayrıca, terör

[3] Anlaşma metni Resmî Gazete'de ve tutanaklarda yer almamaktadır.

suçuna karışan diğer ülke vatandaşlarını kendi iç hukuklarına uygun olarak sınır dışı etme ve haberleşme konularında da birbirlerine her türlü teknik desteği sağlayacaklardı. Silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, nükleer madde ticareti, yasa dışı göç, insan ticareti ve kara para aklama gibi örgütlü suçlarla mücadelede de eşgüdüm içinde çalışacaklardı. Anlaşmada yer alan bir diğer önemli husus ise Doğu-Batı Transkafkasya Enerji Koridoru'nun güvenliğine dairdi. Boru hatlarının korunması, bu sisteme modern teknolojinin sağlanması ve görevli personelin eğitimi gibi konular, taraflarca düzenlenecek ayrı protokolle belirlenecekti (Resmî Gazete, 9 Temmuz 2002). Söz konusu anlaşmayla, üç sınırdaş devletin Kafkasya'daki bölgesel güvenlik ile sınır hattının korunması ve stratejik enerji hatlarının muhafazası için ortaklaşa bir mücadele mekanizması kurmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Şu ana kadar ele alınan anlaşmalar, ilişkilerin ilk 10 yıllık periyodunda (1992-2002) askerî ve güvenlik alanındaki iş birliklerinin çerçevesini belirlemişti. Müteakip yıllarda taraflar arasında yeni anlaşmaların yapılmasına devam edilmişti. Bu kapsamda 14 Mart 2008 tarihinde Bakü'de "Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Azerbaycan Ali Harbi Tayyareçilik Mektebi'ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol" imzalanmıştı. Protokolün amacı; Türkiye'nin desteğiyle Azerbaycan Ali Harbi Tayyareçilik Mektebinin (Hava Harp Okulu) eğitim standartlarını modernize etmek ve kurumsal kapasitesini artırmaktı. Azerbaycan'ın havacı subaylar yetiştirmeyi amaçladığı bu okulda, Türk Hava Kuvvetlerinden görevlendirilecek danışman eğitimciler görev yapacaktı. Okulun akademik takvimi ve eğitim uygulamaları, Türk Hava Harp Okulundaki modellere göre akademik kurul tarafından tespit edilecekti (Resmî Gazete, 6 Şubat 2009). Böylece Türk Hava Kuvvetleri, Azerbaycan'ın nitelikli hava subayları yetiştirmesine destek olacak ve sahip olduğu tecrübeyi buradaki hava harp mektebinde uygulayacaktı.

16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" ise iki ülke arasındaki ikili ilişkiler ile askerî ve güvenlik konusundaki dayanışma ve iş birliği arzusunun ulaştığı düzeyi göstermekteydi. 23 maddeden oluşan anlaşma; "Askerî-Siyasi ve Güvenlik, Askerî ve Askerî Teknik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği, İnsani Konular ile Genel ve Nihai Hükümler" olmak üzere beş alt başlıktan müteşekkildi. Bu çerçevede ilk 9 maddede askerî ve güvenlik konularına ilişkin hükümlere yer verilmişti. Buna göre taraflar, üçüncü bir ülke veya ülke grubu tarafından gerçekleştirilecek silahlı saldırı ya da askerî müdahale durumunda, BM Şartı'nın 51. maddesi kapsamında meşru savunma hakkı çerçevesinde birbirlerine yardımda bulunacak ve mevcut askerî imkân ve kabiliyetlerini seferber edeceklerdi. Savunma iş birliği ve karşılıklı yardımın hayata geçirilmesi amacıyla silahlı kuvvetlerin kuvvet ve komuta-kontrol yapılarının koordinasyonuna yönelik planlamalar yapacak, müşterek askerî harekâtların icrası için askerî altyapının geliştirilmesi ve orduların gerekli silah ve askerî araçlarla donatılması hususunda gerekli tedbirleri alacaklardı. Bu noktada savunma amaçlı ürün ve teknik malzeme temini, savunma sanayii ürünlerinin tasarım ve üretimi, ortak askerî tatbikatların gerçekleştirilmesi, askerî personelin yetiştirilmesi ve lojistik destek sağlanmasında da iş birliği yürüteceklerdi. Taraflar ayrıca uluslararası güvenlik meselelerinde düzenli istişarelerde bulunacak, millî güvenliğe yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi amacıyla bireysel ve ortak tedbirlerin geliştirilmesi için karşılıklı yardımlaşma ve iş birliğini sürdüreceklerdi. Bunun yanı sıra birbirlerinin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne zarar verecek ittifak ve faaliyetlerde yer almayacak, kendi topraklarında diğer tarafın güvenliğini tehdit edecek başta terör olmak üzere çeşitli suç örgütleri ve gruplarının kurulmasına veya faaliyet göstermesine izin vermeyeceklerdi (Resmî Gazete, 28 Mayıs 2011).[4] Bu anlaşma, iki ülkenin askerî ve güvenlik ilişkilerini, karşılıklı savunma taahhüdü temelinde daha ileri bir stratejik iş birliği seviyesine taşıyarak tehditlere karşı müşterek askerî tedbirlerin geliştirilmesini amaçlamıştı.

Tesis edilen kapsamlı ortaklık çerçevesinde taraflar, 8 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı (IDEF-2013) kapsamında "Savunma Sanayinde İş Birliğinin Genişletilmesine İlişkin Protokol"ü imzalamışlardı (Azernews, 2013).

Güvenlik ve savunma sanayii alanındaki bu anlaşmaların yanı sıra iki ülke arasında 6 Temmuz 2013 tarihinde, Bakü'de "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında tatbikatların icrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası" akdedilmişti. 19 madde ile 9 ekten oluşan mutabakat, ortak tatbikatların icrası ve lojistik süreçlerde ihtiyaç duyulacak malzemelerin nasıl karşılanacağını düzenlemeyi amaçlıyordu. Uygulamadan sorumlu yetkili makamlar; Türkiye'de Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Azerbaycan'da ise Savunma Bakanlığıydı (Resmî Gazete, 12 Temmuz 2013).

Bu anlaşmadan sonra, 13 Kasım 2013'te Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı. Dostluk ilişkilerini güçlendirmek, uluslararası terör ve örgütlü suçlarla etkin mücadele etmek maksadıyla

[4] Bu anlaşmanın imzalanmasına zemin hazırlayan gelişmelere ilişkin ayrıca bk (Yüce, 2020, ss. 7-17).

imzalanan anlaşmaya göre taraflar, kendi topraklarında diğer tarafın güvenliğine yönelik faaliyet gösteren örgütlerin her türlü faaliyetini engelleyecek ve operasyonel bilgi paylaşımı yapacaklardı. Bu konularda karşılıklı eğitim programları da düzenlenebilecekti. Uygulamadan Türkiye'de İçişleri Bakanlığı ile Azerbaycan'da İçişleri ile Ulusal Güvenlik Bakanlıkları sorumluydu (Resmî Gazete, 14 Şubat 2017; 21 Ağustos 2017).

İki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğini kuvvetlendirmek amacıyla yapılan bir başka akit ise 15 Mart 2016 tarihinde Ankara'da imzalanan "Askerî/Sivil Personelin Sosyal ve Kültürel Amaçlı Mübadelesine İlişkin Protokol"dü. Rütbeli askerî personel ile sivil/askerî memurların ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin sosyal ve kültürel amaçlı karşılıklı mübadelesine imkân tanıyan protokolün uygulanmasından sorumlu makamlar; Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, Azerbaycan'da ise Savunma Bakanlığıydı (Resmî Gazete, 30 Haziran 2016). Böylece askerî personel arasında sosyal faaliyetler üzerinden karşılıklı etkileşimin geliştirilmesi planlanmıştı.

Tüm bunlarla birlikte Türkiye'nin savunma sanayii alanında kaydettiği ilerleme ve ürettiği sistemlerin sahadaki etkisinin görülmesi, taraflar arasında bu alanda daha kapsamlı bir uzlaşının imzalanmasına zemin hazırlamıştı. Bu doğrultuda 31 Ekim 2017 tarihinde Bakü'de "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması" akdedilmişti. Anlaşmanın amacı; tarafların savunma sanayii alanında araştırma, geliştirme, üretim ve modernizasyon kapasitelerini karşılıklı yarar ilkesi çerçevesinde birleştirmekti. İş birliğinin kapsamı; savunma mal ve hizmetlerinin tasarımı, ortak üretimi, mevcut sistemlerin modernizasyonu ve bu aşamada ihtiyaç duyulan teknik bilgi ile belgelerin değişimini ihtiva ediyordu. Buna göre ortak projeler geliştirecek ve üçüncü taraflara yönelik ortak ihracat imkânlarını değerlendireceklerdi. Anlaşmanın uygulanmasından Türkiye'de Millî Savunma Bakanlığı (Savunma Sanayii Başkanlığı koordinasyonunda), Azerbaycan'da ise Savunma Sanayii Bakanlığı sorumluydu (Resmî Gazete, 6 Nisan 2021). Böylece her iki taraf savunma sanayinde, millî imkân ve kabiliyetleriyle sistem geliştirme ve bunları karşılıklı paylaşma anlayışında uzlaşmışlardı.

Gittikçe çok yönlü ilişkilerini güçlendiren Türkiye ve Azerbaycan, ortak komşuları olan Gürcistan'ın da katılımıyla yeni bir uzlaşı tesis etmişlerdi. 31 Mart 2018 tarihinde Giresun'da "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, Gürcistan Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Savunma Alanında İşbirliği Mutabakat Muhtırası" ile taraflar, aralarındaki dostane ilişkileri geliştirmeyi ve savunma alanındaki iş birliğini daha ileri seviyeye taşımayı amaçlamışlardı. Bu doğrultuda savunma sanayii, askerî eğitim, ortak tatbikatlar ve lojistik gibi alanlarda iş birliğinin esasları belirlenmişti. Anlaşma; kritik altyapının korunmasına yönelik bilgi ve tecrübe paylaşımı, askerî ve sivil personelin eğitimi, tedarik ve lojistik süreçleri, savunma sanayii alanındaki stratejik iş birliği, silahların kontrolü ve savunma alanında siber güvenlik tedbirleri gibi hususları kapsamaktaydı. Bunun yanı sıra askerî haritacılık, savunma araştırmaları ve teknoloji geliştirme faaliyetleri, müşterek tatbikatlar, uluslararası barış operasyonlarında eşgüdüm, mayın temizleme ve el yapımı patlayıcılarla mücadele konularında teknik destek ile kültürel ve sportif faaliyetlere de yer verilmişti. Anlaşmanın yürütülmesinden sorumlu yetkili makamlar; her üç ülkenin Savunma Bakanlıklarıydı (Resmî Gazete, 12 Haziran 2019; 20 Temmuz 2019). Bu mutabakat muhtırası ile Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki savunma iş birliği daha kapsamlı hâle getirilmiş; askerî eğitimden savunma sanayine, lojistikten siber güvenliğe kadar birçok alanda ortak hareket edilmesinin hukuki altyapısı oluşturulmuştu.

Öte yandan Türkiye ile Azerbaycan arasında askerî tıp alanındaki münasebetleri güçlendirmek amacıyla 19 Aralık 2018 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Sağlık Alanında Eğitim ve İş Birliği Protokolü" imzalanmıştı. Protokolün amacı; askerî sağlık personeli ve öğrencilerinin eğitimi, askerî tıp sahasında bilimsel araştırmaların yapılması ve hasta tedavisi süreçlerini düzenlemekti. Buna göre uzmanlık eğitimi, kısa süreli kurslar, tıbbi lojistik desteği ve karşılıklı tecrübe paylaşımı öngörülmüştü. Türkiye'de Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile diğer askerî tıp kuruluşları, Azerbaycan'da ise Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Baş Klinik Hastanesi ve ilgili birimler yetkili uygulama kurumları olarak belirlenmişti. Bu protokol ile önceki yıllarda imzalanan sağlık protokolleri yürürlükten kaldırılmıştı (Resmî Gazete, 22 Şubat 2019).

İki ülke arasında muhtelif içerikteki bu anlaşmalar kapsamında askerî faaliyetlerin temel ve başlıca konularından biri olan personel konusunda da iş birliğine gidilmişti. 25 Nisan 2018 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Personel Mübadelesine İlişkin Protokol" ile silahlı kuvvetler mensuplarının karşılıklı olarak diğer tarafın birlik, karargâh ve kurumlarında görevlendirilmesi yoluyla mesleki bilgi ve tecrübelerinin artırılması amaçlanmıştı. Mübadele edilecek personel, kendi ordusundaki rütbesine uygun bir pozisyonda görev yapacaktı (Resmî Gazete, 9 Şubat 2019). Böylece tarafların kurumsal kültürünün yerinde gözlemlenmesi ve iki tarafın personeli arasında iletişimin güçlendirilmesi hedeflenmişti.

Sonuç olarak Türkiye-Azerbaycan arasındaki askerî, güvenlik ve savunma sanayii iş birlikleri, ortak tarihî bağlar

ve sınırdaş iki kardeş ve dost ülke olma vasfıyla yıllar içerisinde stratejik bir derinlik kazanmıştı. Gelinen noktada bu ilişkiler, her iki ülkenin askerî ve savunma doktrinlerini ortak bir düzlemde buluşturan yakın ve güçlü bir ittifaka dönüşmüştü. Bu noktada iki ülke arasında incelenen anlaşmalar da Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin kurumsal gelişimi ile Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığının aşamalı biçimde inşa edilmesinde belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler Tablo 1'de kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 1.

Azerbaycan'la Yapılan Anlaşma, Protokol ve Mutabakatlar Listesi

	Anlaşmanın Adı	**İmza Yeri**	**İmza Tarihi**	**Yürürlük Tarihi**
1	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması**	Ankara	11 Ağustos 1992	21 Nisan 1993
2	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **İşbirliği Anlaşması (Güvenlik konularında)**	Ankara	4 Ekim 1994	24 Mart 1995
3	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Sınır Olay ve Uyuşmazlıklarının Çözümüne Dair Sözleşme**	Ankara	5 Mayıs 1997	9 Nisan 2000
4	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması**	Ankara	20 Eylül 2000	----
5	Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Arasında **Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Diğer Önemli Suçlarla Mücadele Anlaşması**	Trabzon	30 Nisan 2002	9 Temmuz 2002
6	Türkiye Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Savunma Bakanlığı Arasında **Azerbaycan Ali Harbi Tayyareçilik Mektebi'ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol**	Bakü	14 Mart 2008	6 Şubat 2009
7	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması**	Bakü	16 Ağustos 2010	28 Mayıs 2011
8	Azerbaycan Savunma Sanayii Bakanlığı ile Türkiye Savunma Sanayii Müsteşarlığı Arasında **Savunma Sanayinde İş Birliğinin Genişletilmesine İlişkin Protokol**	İstanbul	8 Mayıs 2013	----
9	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Tatbikatların İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası**	Bakü	6 Temmuz 2013	12 Temmuz 2013
10	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Güvenlik İşbirliği Anlaşması**	Ankara	13 Kasım 2013	14 Şubat 2017
11	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Askerî/Sivil Personelin Sosyal ve Kültürel Amaçlı Mübadelesine İlişkin Protokol**	Ankara	15 Mart 2016	30 Haziran 2016
12	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması**	Bakü	31 Ekim 2017	6 Nisan 2021
13	Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Arasında **Savunma Alanında İşbirliği** Mutabakat Muhtırası	Giresun	31 Mart 2018	20 Temmuz 2019
14	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Personel Mübadelesine İlişkin Protokol**	Ankara	25 Nisan 2018	9 Şubat 2019
15	Türkiye ile Azerbaycan Arasında **Askerî Sağlık Alanında Eğitim ve İş Birliği Protokolü**	Ankara	19 Aralık 2018	22 Şubat 2019

Kazakistan'la Yapılan Anlaşma ve Protokoller

Kazakistan Silahlı Kuvvetleri'nin modern yapılanması, bağımsızlığın hemen ardından başlamış olup Mayıs 1992'de millî ordu kurulmuş ve Savunma Bakanlığı teşkil edilmişti. İlk başlarda Sovyetlerden kalan askerî mirasın ve teknolojinin etkisi devam ederken; Kazakistan ayrıca, Rusya ve Çin'in başını çektiği Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olmuştu. Aynı zamanda Batı merkezli NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı ile BM, AGİT gibi kuruluşlara da katılarak güvenlik alanında bir denge politikası benimsemişti (Kocatepe, 2022, ss. 153-159).

Bu süreçte Kazakistan açısından Türkiye, tarihî yakınlığının yanı sıra bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olarak önemli bir ortak ve tecrübesinden istifade etmek istediği bir ülke konumundaydı. Nitekim taraflar arasında 1991 yılından itibaren karşılıklı üst düzey ziyaretler marjında askerî ve savunma alanında da imzalanan anlaşmalar çerçevesinde iş birliği zemini oluşturulmuştu (Tarçın, 2025, s. e249). Bu kapsamda 1993 yılından itibaren ikili askerî iş birliğinin temelini oluşturan askerî eğitim ile askerî teknik destek ve bilimsel iş birliği anlaşmaları akdedilmişti. Bu şekilde temeli atılan ortaklıkların kapsamı 2000'li yıllarda genişletilmiş; Türkiye tarafından Kazakistan'a askerî teçhizat, teknik destek ve mali yardım sağlanırken, taraflar arasında güvenlik alanındaki dayanışma ve koordinasyon da artırılmıştı. 2009'da stratejik ortaklık seviyesine yükseltilen ilişkiler, yeni askerî ve savunma sanayii iş birlikleriyle daha ileri düzeye taşınmıştı (Hovsepyan, 2010, ss. 85-86; Kocatepe, 2022, ss. 216-218).

Savunma sanayinin gelişimine yönelik kurulan teknik iş birliği de önemli bir konu başlığıydı. Kazakistan, ilk olarak bu alandaki eksikliğini gidermek ve yerli askerî-endüstriyel üretimini geliştirmek amacıyla Türkiye'nin de aralarında bulunduğu farklı ülkelerden toplam 22 kuruluşun katılımıyla "Kazakhstan Engineering" şirketini kurmuştu. 2010 yılında ASELSAN ile imzalanan anlaşmaya göre hava savunma sistemleri, stabilize silah platformları ve termal nişangâh sistemlerinin söz konusu şirket bünyesindeki tesislerde ortak üretimi ve zırhlı araçlara entegrasyonu kararlaştırılmıştı. Sürecin devamında, 8 Nisan 2011 tarihinde Türkiye Savunma Sanayii Müsteşarlığı (%1), Aselsan A.Ş. (%49) ve Kazakhstan Engineering (%50) ortaklığıyla Astana'da "Kazakhstan Aselsan Engineering" şirketinin kurulmasıyla savunma sanayii ve teknik iş birliği kurumsal bir nitelik kazanmıştı (Özalp, 2015, ss. 70-74). Kazakistan, özellikle son yıllarda hızlı gelişim gösteren Türkiye'nin yerli ve millî harp sistemlerine daha fazla ilgi göstermiş, bu bağlamda ilgili savunma şirketleriyle yeni iş birlikleri imzalamış ve Türkiye'den insansız hava araçları satın almıştı (Çetin ve Yurdugüzel, 2025, s. 139; Tarçın, 2025, s. e249; Yüce, 2022, s. 38).

Buraya kadar değinilen askerî ve güvenlik alanındaki yakınlaşmanın hukuki ve kurumsal zeminini teşkil eden ilk anlaşma ise 26 Eylül 1992 tarihinde Ankara'da akdedilen "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Güvenlik İşbirliği Protokolü"ydü. İkili dostluk bağlarını güçlendirmek, terörizmle mücadele etmek ve uyuşturucu ile silah kaçakçılığına karşı ortak bir cephe oluşturmak maksadıyla akdedilen protokole göre taraflar; terörizm ve organize suçlar ile mücadelede müşterek tedbirleri uygulayacaktı. Eğitim alanında ise Türkiye'deki Polis Akademisinde Kazakistan emniyet teşkilatı mensuplarına teorik ve uygulamalı özel eğitimler verilecek, karşılıklı öğrenci mübadelesi ile suçla mücadelede uzman personelin değişimi yapılabilecekti (Resmî Gazete, 24 Ocak 1993). Bu açıdan protokol, Kazakistan'ın iç güvenlik mimarisinin inşasında Türkiye'nin rehberlik ve desteğini almasına olanak sağlayan, aynı zamanda güvenlik ve suçlarla ortak mücadelede iş birliğini geliştirmeye imkân tanıyan bir nitelik taşımaktaydı.

Kazakistan'la askerî ilişkilerin temelini oluşturan ilk anlaşma ise 23 Şubat 1993 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması"ydı. Anlaşmanın amacı; taraflar arasında kapsamlı bir askerî eğitim iş birliği tesis etmek, ülkelerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini sürdürme arzularını desteklemek ve dostluk bağlarını geliştirmekti. İş birliğinin kapsamı; askerî liselerden harp akademilerine, askerî tıp okullarından sınıf okullarına ve tatbikatlara gözlemci gönderilmesine kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Ayrıca; birlik ve karargâhlarda görev başı eğitimi gibi uygulamalı eğitim faaliyetleri de yapılabilecekti (Resmî Gazete, 22 Eylül 1994; TBMM Tutanağı, Kazakistan, 1994). Böylece Kazakistan askerî personeline, askerî eğitimlere katılarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin tecrübesinden yararlanma imkânı sağlanmıştı.

Eğitim alanındaki bu anlaşmayı müteakip askerî ilişkileri daha kapsamlı ve kurumsal bir zemine ulaştırmak maksadıyla 8 Ağustos 1994 tarihinde Almatı'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı. Buna göre; iki ülkenin Silahlı Kuvvetleri arasındaki kardeşlik bağlarının savunma alanını da kapsayacak şekilde çeşitlendirilmesi ve orduların modernizasyonuna yönelik teknik ve teçhizat paylaşımının yapılması hedeflenmişti. Savunma sanayii altyapısı için müşterek plan ve program hazırlanması ve bu konuda "tamamlayıcı anlaşma" imzalanması da kararlaştırılmıştı. Anlaşmaya göre askerî teknik ve bilimsel sahada Ar-Ge,

askerî teknoloji ve askerî tıp konularına ilişkin danışma mekanizması kurulacak, üçüncü ülkelerden elde edilen teknik bilgiler, mevcut anlaşmaları ihlal etmeden mübadele edilebilecekti. Anlaşmayı takip etmek üzere "Türk-Kazak Karma Komisyonu" kurulacaktı (Resmî Gazete, 7 Şubat 1998; 27 Nisan 1998). Neticede bu anlaşma, iki ülke arasındaki askerî münasebetleri eğitimden teknik ve bilimsel paylaşıma, lojistikten savunma sanayine kadar genişleterek kurumsal iş birliğini daha üst düzeye çıkaracak nitelikteydi.

Zikredilen anlaşmayı takiben iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 17 Ekim 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"nın 10. maddesinde de taraflar askerî eğitim, teknik ve bilimsel ortaklığı geliştirme kararlılığını vurgulamışlardı (Resmî Gazete, 3 Ağustos 1997).

Bu dönemde Kazakistan'la Resmî Gazete'de yayımlanmadığı için hükümleri tespit edilemeyen bazı anlaşmalar da imzalanmıştı. Mezkûr akitlerden biri, 3 Eylül 1996'da Almatı'da imzalanan "Türkiye ile Kazakistan Arasında Teknik ve Savunma Sanayii İş Birliği Anlaşması"ydı.[5] Bunun yanı sıra 29 Temmuz 1998 tarihinde Ankara'da, 14 Mayıs 1999'da Almatı'da, ayrıca 14 Mart 2001 ve 14 Mart 2002 tarihlerinde Astana'da ve 25 Ağustos 2004'te Ankara'da "Karşılıksız Askerî Yardım Anlaşmaları" imzalanmıştı. Ayrıca 24 Mart 2001 tarihinde Astana'da "Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı arasında Askerî Alanda Teknik İş Birliğinin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesine Dair Protokol" yapılmıştı (Özalp, 2015, ss. 117-120). 19 Ekim 2000 tarihinde ise Astana'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliği Ortak Bildirisi" imzalanmıştı (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 2000).

Bu akitlerin yanı sıra 2000'li yılların ortalarından itibaren taraflar arasında iç güvenlik ve asayişi tehdit eden unsurlara karşı birlikte hareket etmek amacıyla da mutabakatlar yapılmıştı. Buna göre 26 Mayıs 2005 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uluslararası Terörizm, Organize Suçlar, Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle Bunların Katkı Maddeleri ve Benzerlerinin Kaçakçılığı ve Diğer Tiplerdeki Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması" her türlü sınır aşan suçun önlenmesi, tespiti ve soruşturulmasında etkin bir eşgüdüm sağlamayı amaçlıyordu. Taraflar, başta terörizm olmak üzere metinde tanımlanan muhtelif suçların tespiti ve önlenmesinde birlikte çalışacaklardı. Anlaşmanın uygulanmasından, Türkiye'de İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı; Kazakistan'da ise İçişleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Komitesi ile Başsavcılık yetkili kılınmıştı. Ayrıca söz konusu hususların uygulanmasını gözden geçirmek üzere bir "Ortak Komisyon" kurulacaktı (Resmî Gazete, 5 Ekim 2010). Bu anlaşmanın öngördüğü esaslar, 2002 tarihli Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'la yaptığı anlaşmayla büyük benzerlikler taşıyordu.

İç güvenlikteki mücadele kapasitesini artırmaya yönelik bu anlaşma, İçişleri ile emniyet ve jandarma teşkilatının sorumluluk alanındaydı. Yine bu sahada 22 Kasım 2007'de "Kazakistan İç Kuvvetler Komutanlığı ile Türkiye Jandarma Genel Komutanlığı Arasında Eğitim İş Birliğine Yönelik Niyet Beyanı" imzalanmıştı (Özalp, 2015, s. 116).[6]

1990'lardan 2000'lere iki ülke arasındaki askerî ve teknik iş birliğinin temellerini atan ve uygulama esaslarını ortaya koyan bu anlaşma ve protokollerin ardından, gelişen ilişkiler ve dönüşen şartlar çerçevesinde taraflar, askerî ve güvenlik alanındaki münasebetlerini daha üst seviyeye çıkarmaya yönelik adımlar atmışlardı. Bu bağlamda 22 Ekim 2009 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması" imzalanmıştı. Anlaşmanın amacı; mevcut dostluk ve iş birliği bağlarını, 21. yüzyılın getirdiği sınamalar ve tehditler karşısında ortak hareket etmeyi sağlayacak bir "kapsamlı stratejik ortaklık" düzeyine taşımak olarak belirtilmişti. Bu doğrultuda; siyaset, ekonomi, enerji ve kültür gibi pek çok alanda eşgüdüm içinde hareket edilmesi hedeflenmişti. Anlaşmaya göre taraflar askerî, güvenlik ve savunma sanayii alanında da iş birliği yapacaklardı. Her iki ülkeden birinin toprak bütünlüğüne karşı dış tehditler belirdiği takdirde talep üzerine istişareler gerçekleştireceklerdi. Bunun yanı sıra, terörizm, kaçakçılık, yasa dışı uyuşturucu ve silah ticareti, yasa dışı göç ve insan ticareti de dâhil olmak üzere sınır aşan örgütlü suçlara karşı ikili, bölgesel ve uluslararası boyutta iş birliği yapacaklardı (Resmî Gazete, 5 Ekim 2010). Bu anlaşmayla iki ülkenin pek çok alanda yürüttüğü iş birliklerini geliştirerek ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine çıkarmayı hedeflediği görülmektedir. Azerbaycan'la yapılan 2010 tarihli Stratejik İş Birliği Anlaşmasıyla karşılaştırıldığında, Kazakistan'la bu anlaşmada öngörülen dayanışmanın, özellikle askerî birliklerin tehdit durumunda ortaklaşa inisiyatif alması gibi hükümlere yer vermemesi bakımından daha sınırlı olduğu vurgulanmalıdır.

Türkiye ve Kazakistan arasındaki münasebetleri stratejik

[5] Söz konusu anlaşma, Bakanlar Kurulunun 26 Kasın 1996 tarihli kararıyla onaylanmış ve 24 Şubat 1997'de yürürlüğe girmiş olup gizliliği nedeniyle Resmî Gazete'de yayımlanmamıştı (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1996).

[6] 17 Haziran 2014'te ise kolluk kuvvetlerine karşılıklı eğitim ve öğretim verilmesi, uzman eğitim timlerinin görevlendirilmesi ve teknik-lojistik konularda danışmanlık hizmeti sunulması maksadıyla "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı ve Kazakistan Cumhuriyeti Milli Muhafız Birlikleri Genel Komutanlığı Personelinin Eğitim ve Öğretimi Alanında Protokol" akdedilmişti (Resmî Gazete, 7 Şubat 2019).

ortaklık seviyesine taşıyan bu anlaşmadan yıllar sonra Ankara'da 13 Eylül 2018 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî İş Birliği Anlaşması" imzalanmıştı. Gelişen koşullar altında askerî iş birliğinin güçlendirilmesini esas alan anlaşma; askerî eğitim, müşterek tatbikatlar, lojistik, savunma sanayii, askerî istihbarat, siber savunma ve askerî tarih gibi toplamda 21 farklı başlıkta iş birliğini öngörmekteydi. Bu bağlamda askerî birlik, karargâh ve kurumlar arası temaslardan personel, danışman ve uzman mübadelesine kadar geniş faaliyetlerin icrası öngörülmüştü. Ayrıca askerî eğitim kurumlarına karşılıklı öğrenci gönderilmesi, lojistik destek, hibe ve hizmet yoluyla malzeme sağlanması, bilimsel ve teknik araştırmalarda ortak projelerin yürütülmesi ve tarafların envanterindeki askerî teçhizatın modernizasyonu da anlaşmanın imkân tanıdığı başlıklar arasındaydı. Taraflar bu hususlara dönük faaliyet takvimini ve mali yükümlülükleri içeren "Yıllık Uygulama Planları" hazırlayacaklardı.7 Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle 1993 tarihli Askerî Eğitim ve 1994 tarihli Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşmaları yürürlükten kalkacaktı (Resmî Gazete, 20 Mart 2021). Yürütülen ortak askerî faaliyetlerin pek çok başlıkta daha da genişletilmesine imkân tanıyan bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik düzeyde derinleştiğinin de bir göstergesiydi. Önceki askerî eğitim ve teknik iş birliği anlaşmalarının tek bir çerçevede güncellenmesi, ikili askerî ilişkilerin sürekliliğini pekiştirecek bir adım olmuştu.

Nitekim bu anlaşmadaki iş birliği başlıklarından biri olan askerî arşiv, tarih ve müzecilik konularında 10 Mayıs 2022 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Arşiv, Askerî Tarih, Müzecilik ve Askerî Yayın Alanlarında İş Birliği Protokolü" yapılmıştı. Bu bağlamda ortak tarihe ilişkin müşterek eserler hazırlanacak, arşiv belgeleri ve kütüphane eserleri ile uzman personelin mübadelesi gerçekleştirilecek ve müzecilikte restorasyon teknikleri ile deneyim paylaşımı sağlanacaktı. Yetkili makamlar iki ülkenin Savunma Bakanlıklarıydı (Resmî Gazete, 16 Eylül 2023).

Taraflar arasındaki en güncel iş birliği akdi ise savunma sanayii alanında yapılmıştı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan ziyareti kapsamında 14 Mayıs 2026 tarihli "ANKA İnsansız Hava Araçlarının Üretimi ve Bakımı için Ortak Girişim Kurulmasına İlişkin Anlaşma" imzalanmıştı (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2026).

Sonuç itibarıyla Türkiye-Kazakistan arasında askerî eğitim, teknik ve mali yardım ile güvenlik ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliğinin, yapılan stratejik anlaşmalar ve protokollerle genel olarak istikrarlı bir gelişim seyri izlediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Kazakistan'ın çok yönlü dış politika anlayışı çerçevesinde farklı aktörlerle ilişkilerini dengeli biçimde sürdürürken, Türkiye ile de askerî ve güvenlik alanındaki iş birliğini kurumsal bir zeminde geliştirmeye önem verdiği ifade edilmelidir. Söz konusu iş birliğini ortaya koyan anlaşma ve protokollere toplu bir şekilde Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Kazakistan'la Yapılan Anlaşma ve Protokoller Listesi

	Anlaşmanın Adı	**İmza Yeri**	**İmza Tarihi**	**Yürürlük Tarihi**
1	Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Türkiye İçişleri Bakanlığı Arasında İmzalanan **Güvenlik İşbirliği Protokolü**	Ankara	26 Eylül 1992	24 Ocak 1993
2	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması**	Ankara	23 Şubat 1993	22 Eylül 1994
3	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması**	Almatı	8 Ağustos 1994	7 Şubat 1998
4	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Dostluk ve İşbirliği Antlaşması**	Ankara	17 Ekim 1994	3 Ağustos 1997
5	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Teknik ve Savunma Sanayii İş Birliği Anlaşması**	Almatı	3 Eylül 1996	24 Şubat 1997
6	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Karşılıksız Askerî Yardım (Askerî Hibe) Anlaşmaları**	Ankara Almatı Astana	29 Temmuz 1998 14 Mayıs 1999 14 Mart 2001	----

[7] Nitekim Türkiye ve Kazakistan Savunma Bakanları arasında 11 Kasım 2023 tarihinde "2024 Yılı Askerî İş Birliği Uygulama Planı" imzalanmıştı (MSB, 2023).

		Astana Ankara	14 Mart 2002 25 Ağustos 2004	
7	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliği Ortak Bildirisi**	Astana	19 Ekim 2000	----
8	Türkiye Millî Savunma Bakanlığı ile Kazakistan Savunma Bakanlığı arasında **Askerî Alanda Teknik İş Birliğinin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesine Dair Protokol**	Astana	24 Mart 2001	----
9	Kazakistan İç Kuvvetler Komutanlığı ile Türkiye Jandarma Genel Komutanlığı Arasında **Eğitim İş Birliğine Yönelik Niyet Beyanı**	Almatı	22 Kasım 2007	----
10	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Stratejik Ortaklık Anlaşması**	Ankara	22 Ekim 2009	5 Ekim 2010
11	Uluslararası Terörizm, Organize Suçlar, Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle Bunların Katkı Maddeleri ve Benzerlerinin Kaçakçılığı ve Diğer Tiplerdeki Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması	Astana	26 Mayıs 2005	29 Temmuz 2010
12	Türkiye İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı ve Kazakistan Milli Muhafız Birlikleri Genel Komutanlığı **Personelinin Eğitim ve Öğretimi Alanında Protokol**	Astana	17 Haziran 2014	7 Şubat 2019
13	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Askerî İş Birliği Anlaşması**	Ankara	13 Eylül 2018	20 Mart 2021
14	Türkiye ile Kazakistan Arasında **Askerî Arşiv, Askerî Tarih, Müzecilik ve Askerî Yayın Alanlarında İş Birliği Protokolü**	Ankara	10 Mayıs 2022	16 Eylül 2023
15	Türkiye ile Kazakistan Arasında ANKA İnsansız **Hava Araçlarının Üretimi ve Bakımı için Ortak Girişim Kurulmasına İlişkin Anlaşma**	Astana	14 Mayıs 2026	----

Kırgızistan'la Yapılan Anlaşmalar

Kırgızistan, bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ulusal ordu oluşturma çalışmalarını başlatsa da ordusunda Sovyetler Birliği'nden kalan askerî miras; eğitim, silah ve teçhizat yönünden varlığını sürdürmüştü. Ayrıca ekonomik zorluklar nedeniyle Kırgızistan Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu da sınırlı ölçüde gelişebilmişti (Özalp, 2015, ss. 92-97). Bu durum, Kırgızistan'ın dış güvenlik ortaklıklarını çeşitlendirme arayışını sürdürmesine rağmen askerî yapılanmasında Rus etkisinin uzun süre devam etmesine yol açmıştı.

Türkiye, bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı ilk tanıyan ülke olmuş ve kısa sürede ikili ilişkilerin pek çok alanda ilerletilmesine yönelik akitler imzalanmıştı. Askerî münasebetlerin ilk resmî ve kurumsal adımı ise 1993 yılında Türkiye Genelkurmay Başkanı ile Kırgızistan Savunma Bakanının karşılıklı ziyaretiyle başlamış ve ilk iş birliği de askerî personelin eğitimine yönelik yapılmıştı.[8] Bu sayede Kırgızistan, belirlenen kontenjanda askerî öğrenci ve personelini Türkiye'ye göndererek Türk Silahlı Kuvvetlerine ait okul ve kurslarda eğitim almalarını sağlamıştı (Özalp, 2015: 120). İki ülke arasında 1999 ve 2000 yıllarında bazı anlaşma ve protokoller akdedilse de kapsamlı bir askerî ortaklık tesis edilememişti. Özellikle Rusya ile yakın askerî etkileşimin devam etmesi nedeniyle Azerbaycan ve Kazakistan'a kıyasla Türkiye'nin Kırgızistan'la olan askerî iş

[8] Askerî nitelikteki bu anlaşmadan önce iki ülkenin İçişleri Bakanlığı arasında "Suçla Mücadele ve Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasına Yönelik" olarak 23 Temmuz 1992 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştı.

birliği daha düşük seviyede kalmıştı. Yine de Türkiye'nin eğitim desteği, askerî malzeme hibesi ve mali yardımları olmuştu (Akıncı ve Akzholova, 2020, s. 725; Hovsepyan, 2010, s. 84; Ünal, 2010, ss. 142-143). İlişkilerin savunma sanayii boyutu uzun süre Türkiye'nin hibe yardımlarıyla sınırlı kalmış; ancak son yıllarda başta insansız hava araçları ve zırhlı araç tedariki olmak üzere yeni iş birlikleriyle gelişme göstermişti (Kocatepe, 2022, ss. 172-176; Özalp, 2015, ss. 96-99).

İzah edilen Türk-Kırgız askerî ilişkileri çerçevesinde akdedilen ilk akit, iki ülkenin İçişleri Bakanlığı arasında 23 Temmuz 1992 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Suçla Mücadele ve Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasına İlişkin İşbirliği Anlaşması"ydı. Anlaşmanın gayesi; tarihî ve kültürel bağlar temelinde iki ülke vatandaşlarının haklarını eşit şekilde korumak, adli yardımlaşmayı kurumsallaştırmak ve suçla mücadelede ortak bir irade sergilemekti. Bu kapsamda taraflar; terörle mücadele, organize suçlar, narkotik kaçakçılığı, yasa dışı imalat ve uluslararası suç örgütlerine karşı birbirlerine yardım edeceklerdi. En önemlisi Türkiye, Kırgız İçişleri Bakanlığı teşkilatının yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için uzman mübadelesi ile teknik yardım sağlamasına imkân tanıyacaktı. Eğitim faaliyetleri kapsamında Türkiye İçişleri Bakanlığı; Kırgızistan'dan gelecek personel için Türkçe kurslar düzenleyecek, Polis Akademisi ve diğer öğretim kurumlarında özel yönetim ve uzmanlık eğitimleri verecekti (Resmî Gazete, 20 Nisan 1998). Bu anlaşma, iç güvenlikte iş birliğine zemin hazırlarken, teknik eğitim ve kurslar aracılığıyla Kırgızistan kolluk personelinin yetiştirilmesini amaçlamıştı.

Türkiye-Kırgızistan askerî iş birliğinin ahdi temeli ise 3 Mart 1993 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması"yla atılmıştı. Taraflar arasında kapsamlı bir askerî eğitim iş birliği kurmayı amaçlayan anlaşmada yer alan maddeler, Azerbaycan ve Kazakistan'la yapılan eğitim iş birliği anlaşmalarıyla büyük ölçüde aynı hükümleri taşıyordu. Yetkili makamlar Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, Kırgızistan'da ise Savunma Bakanlığıydı (Resmî Gazete, 22 Eylül 1994; TBMM Tutanağı, Kırgızistan, 1994).

Bu anlaşmayı müteakip Türkiye'nin Kırgızistan'a sağladığı mali yardım ve hibe kapsamında 8 Şubat 1994 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmetine 10.000 Adet Eğitim Elbisesi Bağışlamasına Dair Anlaşma" imzalanmıştı. Buna göre Kırgızistan, hibe olarak aldığı eğitim elbiselerinin Türkiye'den sevk edilmesini sağlayacak ve Türkiye'nin izni olmadan bu malzemeleri üçüncü şahısların kullanımına sunmayacak ve devretmeyecekti (Resmî Gazete, 26 Temmuz 1997; 9 Ekim 1997).

Bu dönemde Türkiye ile Kırgızistan arasında Resmî Gazete'de yayımlanmasa da askerî ve güvenlik konularında çeşitli anlaşma ve protokoller akdedilmişti. Adı geçen metinler; 12 Mayıs 1999'da "Askerî Personele Verilecek Uçuş Eğitimi Protokolü", 28 Aralık 1999'da "Lojistik Uygulama Protokolü", 9 Mart 2000'de "Askerî Hibe Anlaşması" ve "Nakdi Yardım Uygulama Protokolü" ile 15 Haziran 2000 tarihinde imzalanan "Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Çerçeve Anlaşması" ile aynı tarihli "Komando Eğitimine İlişkin Protokol"dü (Razak Uulu, 2023, s. 201; Ünal, 2010, ss. 165-167). Söz konusu akitlerin yanı sıra 18 Ekim 2000 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Terörizmle Mücadelede İşbirliği Ortak Bildirisi" imzalanmıştı (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 2000).

Zikredilen metinlerden sonra iki ülke, 10 yıl boyunca askerî alanda yeni bir uzlaşıya varmamıştı. Ancak 2014 yılında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler sonrasında askerî ilişkilere yeniden ivme kazandırılmış; bu kapsamda Bişkek'te 24 Eylül 2014 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Sağlık Alanında Eğitim ve İş Birliği Anlaşması" imzalanmıştı. 14 maddeden oluşan anlaşma, 1993 tarihli "Askerî Eğitim İş Birliği Anlaşması" ile 2000 tarihli "Çerçeve Anlaşması"nı dayanak alarak hazırlanmıştı. Anlaşmanın amacı, askerî sağlık alanında iş birliğini geliştirmek ve tarafların tabi olacağı esasları saptamaktı. Taraflar her yıl bir sonraki yılın faaliyetlerini içerecek şekilde "Yıllık Uygulama Planları" hazırlayacaktı. Türkiye'de Millî Savunma ve Sağlık Bakanlıkları, Kırgızistan'da ise Savunma Bakanlığı yetkili kurumlardı (Resmî Gazete, 11 Şubat 2015).

Görüldüğü üzere 2014'te askerî ilişkiler yeniden canlansa da 2016 sonrası iki ülke ilişkilerinin Kırgızistan'ın FETÖ'ye yönelik tutumu nedeniyle durağanlaşması, sürdürülen iş birliklerinin genişletilmesine mani olmuştu. Ancak 2021'de Sadır Caparov'un Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte ilişkiler yeniden hareketlenmişti (Akıncı ve Akzholova, 2020, ss. 720-722). Nitekim Kırgız Cumhurbaşkanı'nın 5 Kasım 2024 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında 19 farklı başlıkta iş birliği metni imzalanmış ve ilişkiler "kapsamlı stratejik ortaklık seviyesine" yükseltilmişti. Buna göre taraflar arasında güvenlik ve savunma sanayii alanına ilişkin yapılan akitler "Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşması", "Savunma Sanayii Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma" ile "Millî Güvenlik Kurulu (Konseyleri) Arasında Mutabakat Muhtırası"ydı (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2024). Böylece iki ülke arasındaki askerî ilişkiler, yalnızca eğitim ve hibe faaliyetleriyle sınırlı kalmayarak güvenlik politikalarının koordinasyonu ve savunma sanayii alanlarını da kapsayan daha geniş bir iş birliği çerçevesine yönelmişti. Söz konusu

iş birliğini ortaya koyan anlaşma ve protokoller Tablo 3'te gösterilmiştir.

Neticede Türkiye-Kırgızistan arasındaki askerî ve güvenlik iş birliği çeşitli anlaşma ve protokollerle geliştirilmişti. Kırgızistan'ın Rusya ile yakın askerî ilişkiler geliştirmesi nedeniyle Azerbaycan ve Kazakistan'la kurulan ortaklıklara kıyasla askerî iş birlikleri daha sınırlı kalsa da Türkiye, Kırgızistan'ın askerî eğitim, kolluk teşkilatının modernizasyonu ve güvenlik kapasitesinin geliştirilmesine çeşitli düzeylerde katkı sağlamıştı.

Tablo 3.

Kırgızistan'la Yapılan Anlaşma ve Protokoller Listesi

	Anlaşmanın Adı	**İmza Yeri**	**İmza Tarihi**	**Yürürlük Tarihi**
1	Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında **Suçla Mücadele ve Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasına İlişkin İşbirliği Anlaşması**	Bişkek	23 Temmuz 1992	20 Nisan 1998
2	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması**	Ankara	3 Mart 1993	22 Eylül 1994
3	Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmetine **10.000 Adet Eğitim Elbisesi Bağışlamasına Dair Anlaşma**	----	8 Şubat 1994	17 Temmuz 1997
4	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Askerî Personele Verilecek Uçuş Eğitimi Protokolü**	----	12 Mayıs 1999	----
5	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Lojistik Uygulama Protokolü**	----	28 Aralık 1999	----
6	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Askerî Hibe Anlaşması ve Nakdi Yardım Uygulama Protokolü**	----	9 Mart 2000	----
7	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Çerçeve Anlaşması**	----	15 Haziran 2000	----
8	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Komando Eğitimine İlişkin Protokol**	----	15 Haziran 2000	----
9	Türkiye ile Kırgızistan Arasında **Terörizmle Mücadelede İşbirliği Ortak Bildirisi**	Bişkek	18 Ekim 2000	----
10	Türkiye ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında **Askerî Sağlık Alanında Eğitim ve İş Birliği Anlaşması**	Bişkek	24 Eylül 2014	11 Şubat 2015
11	Türkiye ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında **Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşması**	Ankara	5 Kasım 2024	----
12	Türkiye ile Kırgız Cumhuriyeti **Savunma Sanayii Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma**	Ankara	5 Kasım 2024	----
13	Türkiye Cumhuriyeti **Millî Güvenlik Kurulu** Genel Sekreterliği ile Kırgız Cumhuriyeti **Güvenlik Konseyi** Sekreterliği Arasında **Mutabakat Muhtırası**	Ankara	5 Kasım 2024	---

Özbekistan'la Yapılan Anlaşmalar

Özbekistan, bağımsızlığını ilan etmesinin ardından millî devlet inşası bağlamında silahlı kuvvetlerini de yapılandırma sürecini başlatmıştı. Özbekistan, çevresindeki başta Afganistan ve Tacikistan sınırından kaynaklanan güvenlik risklerine karşı, diğer Türk devletlerine kıyasla daha aktif bir güvenlik politikası izleyerek iyi eğitimli ve yüksek hareket kabiliyetine sahip bir ordu oluşturmayı amaçlamıştı. Bu dönemde Özbekistan ordusu, Sovyet/Rus etkisinden çıkmak için Türkiye, Çin ve diğer bazı ülkelerle de askerî iş birliğini geliştirerek bu konuda çeşitlilik sağlamaya ve denge tesis etmeye yönelik bir tutum sergilemişti. Böylece Rusya Federasyonu ile etkileşimini sınırlı tutmaya gayret eden Özbekistan, 2000 sonrasında ABD ile de askerî münasebetler tesis etmiş, ABD'nin Afganistan'daki operasyonları kapsamında ABD ordusuna askerî üs imkânı sağlamış ve karşılığında ekonomik yardım almıştı. Fakat 2005'te yaşanan iç siyasi olaylar (Andican hadiseleri) sonrası Türkiye ve ABD gibi Batılı ülkelerle ilişkiler gerilirken Özbekistan yeniden Rusya ile yakınlaşmıştı (Kocatepe, 2022, ss. 176-186; Lek, 2023, ss. 61-64).

Tüm bunlarla birlikte Özbekistan'ı ilk tanıyan ülke olan Türkiye ile ilişkiler ise tarihî bağların getirdiği yakınlık ve 1991 yılından itibaren karşılıklı ziyaretlerle pek çok alanda hızlı bir gelişim göstermişti. Askerî iş birliği de 15 Temmuz 1992'de akdedilen Askerî Eğitim İş Birliği Anlaşması'yla tesis edilmişti. 1990'ların ikinci yarısında ilişkilerin gelişim ivmesi yavaşlasa da 2000'lerin başında yapılan bir dizi askerî ve güvenlik konulu anlaşma ve protokol ile Türkiye, Özbekistan'a başta askerî eğitim ve terörle mücadele olmak üzere çeşitli güvenlik alanlarda eğitim ve danışmanlık desteği vermiş, teknik ve mali yardımlar sağlamıştı. Ancak Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'la siyasi münasebetlerin zaman zaman gerginleşmesi nedeniyle ikili ilişkiler, 2017'ye kadar genel ölçüde durağan bir seyir izlese de mevcut iş birliği çerçevesinde Türkiye, Özbekistan'a yönelik eğitim ve teknik desteğini sürdürmüştü. Nihayetinde Aralık 2016'da Şevket Mirziyoyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ilişkiler yeniden ivme kazanmış; bu bağlamda pek çok sahada olduğu gibi askerî, güvenlik ve savunma sanayii alanlarında da kapsamlı iş birliklerine zemin hazırlayan sözleşmeler imzalanmıştı (Durmuş ve Yılmaz, 2012, s. 508; Hovsepyan, 2010, s. 84; Kocatepe, 2022, ss. 219-221; Sürücü, 2007, ss. 360-362; Weitz, 2006, s. 125).

İlişkilerin canlandığı bu dönemde Kazakistan'daki "Aselsan & Engineering" örneğinden sonra Özbekistan'da da benzer bir yapılanmaya gidilmiş; Ekim 2017'de imzalanan mutabakat muhtırasıyla Türkiye'den Nurol Makine ile Özbekistan'dan UzAuto arasında 1000 adet zırhlı muharebe aracının Özbekistan'da üretilmesi kararlaştırılmıştı. İki ülke, Mart 2021'de Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Anlaşması ve 2022'deki Askerî Çerçeve Anlaşması'yla münasebetlerini üst seviyeye taşıma kararlılıklarını ortaya koymuşlardı (Lek, 2023, ss. 65-66, 75-80; Tarçın, 2025, ss. e249-e250; Yusupova, 2022, ss. 107-116).

Bu çerçevede şekillenen Türkiye-Özbekistan askerî ilişkilerinin ahdi temelini oluşturan ilk anlaşma, 15 Temmuz 1992'de Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması"ydı. Tarafların Silahlı Kuvvetleri arasında sistemli bir eğitim iş birliğini tesis etmeyi amaçlayan anlaşmanın içeriği, diğer Türk devletleriyle yapılan akitlere benzemekteydi. Buna göre harp ve sınıf okullarındaki eğitimlerden birlik ve kıtalardaki kurslara kadar askerî eğitimlerin yapılmasına imkân tanınmıştı (Resmî Gazete, 10 Aralık 1993; TBMM Tutanağı, Özbekistan, 1993).

Bu anlaşmayı müteakiben taraflar arasında 5 Nisan 1993 tarihinde Taşkent'te "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı, Uluslararası Terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarla Mücadeleye İlişkin Anlaşma" imzalanmıştı (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1993; Özalp, 2015, ss. 114-115).

İki ülke ilişkilerinin geliştiği bu dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 7-9 Mayıs 1996 tarihleri arasında Özbekistan'a gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Taşkent'te 8 Mayıs 1996 tarihli "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştı. İkili ilişkileri pek çok alanda geliştirmeyi hedefleyen bu bağıt çerçevesinde taraflar; uluslararası terörizm ve sınır aşan suçlarla mücadelededede iş birliğinde bulunacaklardı (Resmî Gazete, 22 Mayıs 1997).

Taraflar, askerî ve güvenlik konularındaki temasları yakınlaştırmaya yönelik olarak Taşkent'te 16 Ekim 2000 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Terör, Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ve Örgütlü Suçlarla Mücadelede İşbirliği Ortak Bildirisi" (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 2000) ile "Askerî ve Askerî Teknik Alanlarda İşbirliği Anlaşması"nı imzalamışlardı (Resmî Gazete, 28 Aralık 2024).

Türkiye ve Özbekistan'ın terörle mücadelede eşgüdümü geliştirmek amacıyla akdettikleri metin ise 19 Aralık 2003 tarihli "Uluslararası Terörizmle Mücadelede İşbirliği Anlaşması"ydı. Anlaşmanın amacı; terörist faaliyetlerin tespiti, önlenmesi ve soruşturulmasında her iki devletin birbirlerine daha etkin teknik ve operasyonel yardımda bulunmasıydı. Bu kurumlar arasındaki teknik iş birliği; terör örgütleriyle mücadele, kritik altyapının korunması, bilgi

paylaşımı ve ortak eğitim faaliyetlerini kapsamaktaydı. Buna göre taraflar birbirlerine bilgi aktaracak, tecrübe paylaşımına yönelik staj ve seminer programları düzenleyecek ve zaruret hâlinde anti-terör operasyonlarında teknik destek sağlayacaklardı (Resmî Gazete, 4 Ağustos 2004). Böylece anlaşma, iki ülke arasında başta terörle mücadele olmak üzere güvenlik koordinasyonunu geliştirmeye zemin hazırlamıştı.

1992'den itibaren akdedilen bu iş birliği metinlerine rağmen Özbek Hükûmetinin iç muhalefete yönelik tutumu nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde gerginlikler de yaşanmıştı. Bu yüzden uzun bir süre ilişkilerin geliştirilmesine yönelik esaslı bir adım atılmamıştı. İlişkilerin canlandığı 2017'den itibaren askerî ve güvenlik konularındaki etkileşim de artmıştı. Bu bağlamda iki ülke, 26 Temmuz 2017 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Eğitim Öğretim Alanında İş Birliği Protokolü"nü imzalamışlardı. Tarafların askerî yüksek eğitim kurumları arasında eğitim-öğretim faaliyetlerini daha etkin hâle getirmeyi amaçlayan protokole göre; akademik personel ve öğrencilerin değişimi, öğretim yöntemleri ile müfredatların geliştirilmesi, karşılıklı eğitim ziyaretleri gibi iş birliği adımlarının atılması planlanmıştı (Resmî Gazete, 14 Nisan 2020; 3 Temmuz 2020).

Yeniden gelişen ikili münasebetler kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 30 Nisan 2018'de Özbekistan'a gerçekleştirdiği ziyarette çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı (Anadolu Ajansı, 2018). Bunlardan biri de "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Güvenlik Alanında Eğitim ve Öğretime İlişkin İşbirliği Anlaşması"ydı. Güvenlik birimlerinin ortak eğitim-öğretim faaliyetleri aracılığıyla meslekî bilgi ve tecrübelerinin geliştirilmesini amaçlayan bu anlaşma kapsamına, Türkiye'den kolluk kuvvetleri ve Özbekistan'dan Ulusal Muhafızlarda görevli askerî personel dâhil edilmişti. Buna göre güvenlik alanındaki akademik kurumların koordinasyonunda eğitim ve uzmanlık kurslarının düzenlenmesi öngörülmüştü. Yetkili makamlar Türkiye'de İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı ile Özbekistan'da Cumhuriyet Ulusal Muhafızlarıydı (Resmî Gazete, 29 Nisan 2022; 24 Mayıs 2022). Bir diğer metin ise kolluk birimleri arasında eğitim faaliyetlerini düzenlemek ve operasyonel kapasiteyi geliştirmek amacıyla akdedilen "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Kolluk Eğitimi İşbirliği Protokolü"ydü. Uygulamadan sorumlu merciler; Türkiye'de İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı, Özbekistan'da ise İçişleri Bakanlığıydı (Resmî Gazete, 15 Mayıs 2024; 22 Mart 2025).

Askerî ve güvenlik eğitimleri dışında Türkiye ile Özbekistan arasında savunma sanayii kapasitelerini artırmak ve teknolojik iş birliğini ilerletmek maksadıyla 2 Mart 2021'de Taşkent'te ve 23 Mart 2021'de Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı. 16 Ekim 2000 tarihli anlaşmanın hükümlerini temel alan anlaşmanın maksadı; savunma ve güvenlik alanında her iki tarafın kendi bilimsel ve teknik imkânlarını kullanarak iş birliğini geliştirmekti. Bu kapsamda uygulama alanları; savunma ürünlerinin doğrudan satın alınması, envanterdeki sistemlerin modernizasyonu, teknoloji transferi ve üçüncü taraflara yönelik ortak satış başlıklarını ihtiva etmekteydi. Faaliyetlerin planlanması amacıyla eş başkanlık düzeyinde temsil edilecek "Özbek-Türk Ortak Komisyonu" kurulacaktı. Anlaşmanın yürütme mercileri Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, Özbekistan'da ise Özbekistan Savunma Sanayii Devlet Komitesiydi (Resmî Gazete, 15 Mayıs 2024; 28 Aralık 2024). Görüldüğü üzere bu anlaşma tarafların savunma sanayii ilişkilerini gelişen harp teknolojileri ışığında pek çok başlıkta kurumsal bir eşgüdüm içerisinde ilerletmeyi hedeflemekteydi.

Türk-Özbek askerî ilişkilerinin ulaştığı seviyenin bir yansıması olan bu anlaşmayı müteakip, 29 Mart 2022 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Askerî Çerçeve Anlaşması" akdedilmişti. Anlaşmanın giriş kısmında; mevcut dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinin hedeflendiği, askerî iş birliğinin de ortak menfaatler ile ekonomik verimliliğe katkı sağlayacağı vurgulanmıştı. Amaç, belirlenen askerî alanlarda personel, malzeme, teçhizat, bilgi ve tecrübe değişimi için kurumsal bir çerçeve oluşturmaktı. Teknik muhtevası ise başta askerî eğitim-öğretim, savunma sanayii, lojistik, askerî tıp ve siber savunma olmak üzere toplamda 24 farklı iş birliği alanını ihtiva ediyordu. Bu faaliyetleri yürütmek ve tecrübe değişimini koordine etmek üzere Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, Özbekistan'da ise Savunma Bakanlığı yetkili kılınmıştı. İş birliğinin planlanması ve gözden geçirilmesi amacıyla "Askerî Diyalog Toplantısı" mekanizması kurulacaktı (Resmî Gazete, 15 Mayıs 2024; 28 Aralık 2024).

Netice itibarıyla Türkiye ve Özbekistan arasında tesis edilen ilişkiler, hızlı bir ivme yakalasa da bir süre sonra durağanlaşmıştı. 2005-2016 yılları arasında sınırlı seviyede devam eden iş birlikleri, son yıllarda imzalanan anlaşmalarla gelişim kaydetmişti. Böylece siyasi ilişkilerdeki dönemsel dalgalanmalara rağmen, karşılıklı temasların yeniden güçlenmesiyle askerî, güvenlik ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği daha kapsamlı bir nitelik kazanmıştır. Bu iş birliklerinin ahdi temelini oluşturan anlaşma, protokol ve bildirilere liste halinde Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4.
Özbekistan'la Yapılan Anlaşma ve Protokol ve Bildiriler Listesi

	Anlaşmanın Adı	İmza Yeri	İmza Tarihi	Yürürlük Tarihi
1	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması**	Ankara	15 Temmuz 1992	10 Aralık 1993
2	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı, Uluslararası Terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarla Mücadeleye İlişkin Anlaşma**	Taşkent	5 Nisan 1993	30 Haziran 1993
3	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması**	Taşkent	8 Mayıs 1996	22 Mayıs 1997
4	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Terör, Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ve Örgütlü Suçlarla Mücadelede İşbirliği Ortak Bildirisi**	Taşkent	16 Ekim 2000	----
5	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Askerî ve Askerî Teknik Alanlarda İşbirliği Anlaşması**	Taşkent	16 Ekim 2000	----
6	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Uluslararası Terörizmle Mücadelede İşbirliği Anlaşması**	Taşkent	19 Aralık 2003	4 Ağustos 2004
7	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Askerî Eğitim Öğretim Alanında İş Birliği Protokolü**	Taşkent	26 Temmuz 2017	14 Nisan 2020
8	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Güvenlik Alanında Eğitim ve Öğretime İlişkin İşbirliği Anlaşması**	Taşkent	30 Nisan 2018	29 Nisan 2022
9	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Kolluk Eğitimi İşbirliği Protokolü**	Taşkent	30 Nisan 2018	15 Mayıs 2024
10	Türkiye ile Özbekistan Arasında **Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Anlaşması**	TaşkentAnkara	2 Mart 2021 23 Mart 2021	15 Mayıs 2024
11	**Türkiye ile Özbekistan Arasında Askerî Çerçeve Anlaşması**	Taşkent	29 Mart 2022	15 Mayıs 2024

Türkmenistan'la Yapılan Anlaşmalar

Türkiye, bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke olmuş; kısa sürede tesis edilen diplomatik ilişkiler ve üst düzey resmî ziyaretler sayesinde ikili münasebetler hızlı bir şekilde gelişmişti (İbrahimov, 2011: 65). Fakat Türkmenistan, Birleşmiş Milletler nezdinde yaptığı başvurunun kabul edilmesiyle 12 Aralık 1995'ten itibaren "daimî tarafsız" ülke statüsü kazanmıştı. Bundan sonraki süreçte Türkmenistan'ın herhangi bir ittifak veya kapsamlı savunma iş birliğine mesafeli yaklaşması, askerî ve güvenlik alanındaki ilişkilerin de sınırlı bir çerçevede ilerlemesine yol açmıştı (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 498).

Türkmenistan'ın tarafsızlığından önce Türkiye ile güvenlik alanında attığı ilk ortak adım, 3 Nisan 1992 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Türkmenistan İçişleri Bakanlığı Arasındaki Suça Karşı Mücadele ve Toplum Emniyeti Konularındaki İşbirliği Hakkında Protokol"dü (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1992). Askerî alandaki iş birliğinin temelini teşkil eden anlaşma ise 9 Eylül 1992'de Ankara'da akdedilen "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması"ydı. 3 Aralık 1991 tarihli "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" hükümlerini dayanakalarak hazırlanan anlaşmanın amacı, taraflar arasında sistemli bir askerî eğitim iş birliği oluşturmaktı. Uygulama alanları, diğer Türk devletleriyle yapılan aynı nitelikteki anlaşmalarla benzer hükümler taşımaktaydı. Bu kapsamda harp okulları ve akademilerdeki eğitimden müşterek tatbikatlara kadar geniş bir yelpazede iş birliğine zemin hazırlanmıştı (Resmî Gazete, 10 Aralık 1993; 13 Nisan 1996).

Türkmenistan, 1996'dan itibaren benimsediği daimî tarafsızlık politikası doğrultusunda herhangi bir devletle ittifak niteliği taşıyan askerî ve güvenlik anlaşmalarına yönelmemişti. Bununla beraber diğer alanlarda iş birliklerini

sürdürmüştü (Tarçın, 2025, s. e250). Askerî sahadaki ilişkiler ise eğitim ve sınırlı teknik destek çerçevesinde gelişmişti (Rahmanov, 2004, s. 77). Nitekim uzun yıllar sonra, 29 Şubat 2012 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Türkmenistan Hükûmeti Arasında Başta Terörizm ve Örgütlü Suçlar Olmak Üzere Ağır Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması"nın imzalanmasına kadar, uzun bir süre askerî alanda yeni bir anlaşma akdedilmemişti. Anlaşma, tarafların barış, güvenlik, refah ve istikrarı geliştirme arzusunun bir yansımasıydı. Amaç, terör eylemleri ve örgütlü suçlarla mücadelede etkin bir iş birliği sağlamaktı. Buna göre muhtelif ağır suçlara karşı önleyici tedbirlerin alınmasında eşgüdüm geliştirilecekti. Ayrıca taraflar; suçluların tespiti, suç yöntemlerine dair bilgi değişimi, uzman personelin eğitimi ve teknik ekipman yardımı yoluyla birbirlerine destek sağlayacaklardı (Resmî Gazete, 11 Temmuz 2015). Bu anlaşma, güvenlik alanındaki iş birliğinin sınırlı da olsa geliştirilmesi açısından önemli bir adım olmuştu.

Neticede Türkiye-Türkmenistan arasındaki askerî ve güvenlik ilişkileri, 1992'de imzalanan askerî eğitim iş birliği anlaşmasıyla tesis edilmişti. Türkmenistan'ın benimsediği tarafsızlık doktrini, bu alandaki ilişkilerin diğer Türk devletleriyle kıyaslandığında daha sınırlı kalmasına yol açsa da yapılan anlaşmalar, Tablo 5'te gösterildiği üzere iki ülke arasında askerî eğitim ve güvenlik alanlarında belirli ölçüde kurumsal bir iş birliği zemini oluşturmuştur.

Tablo 5.
Türkmenistan'la Yapılan Anlaşmalar Listesi

	Anlaşmanın Adı	İmza Yeri	İmza Tarihi	Yürürlük Tarihi
1	Türkiye İçişleri Bakanlığı ile Türkmenistan İçişleri Bakanlığı Arasındaki Suça Karşı Mücadele ve Toplum Emniyeti Konularındaki İşbirliği Hakkında Protokol	Ankara	3 Nisan 1992	8 Haziran 1992
2	Türkiye ile Türkmenistan Arasında **Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması**	Ankara	9 Eylül 1992	10 Aralık 1993
3	Türkiye ile Türkmenistan Arasında Başta **Terörizm ve Örgütlü Suçlar Olmak Üzere Ağır Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması**	Ankara	29 Şubat 2012	11 Temmuz 2015

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye, 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olarak kısa sürede bu devletlerle diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Sahip olunan ortak tarihî ve kültürel bağlar temelinde münasebetler, çeşitli alanlarda kurulan iş birlikleriyle hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Bu kapsamda askerî ve güvenlik alanındaki iş birliği de karşılıklı ilişkilerin derinleştirilmesinde önemli bir yer tutmuştur. 1992 yılından itibaren askerî eğitim iş birliği anlaşmaları ve Türkiye'nin teknik destekleriyle ilerlemeye başlayan askerî ilişkilerin, zaman içerisinde diğer askerî faaliyetler, iç güvenlik, terörle mücadele, savunma sanayii ve stratejik koordinasyon boyutlarını kapsayan çok yönlü bir mahiyet kazandığı görülmektedir.

İncelenen anlaşma ve protokoller, Türkiye'nin Türk devletlerinin millî ordularının kurumsal yapılanması, askerî eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, güvenlik kapasitelerinin geliştirilmesi, mali gereksinimlerinin giderilmesi ile savunma sanayii ve teknik konularda önemli bir destek sağlayıcısı ve stratejik ortak hâline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu iş birliklerinin kapsam ve derinliği; her devletin dış politikadaki tutumu, güvenlik algısı, askerî kapasitesi ve bölgesel konumuna göre farklılık arz etmiştir.

Bu çerçevede Azerbaycan ile ilişkilerde ortak güvenlik tehditleri ve Karabağ Meselesi, çok yönlü bir askerî yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Yıllar içerisinde askerî eğitimden personel mübadelesine, terörizmle mücadeleden savunma sanayindeki eşgüdüme kadar uzanan bu geniş kapsamlı ortaklık, iki ülkenin savunma doktrinlerinin aynı düzlemde buluşmasına ve münasebetlerin stratejik ittifak düzeyine yükselmesine katkı sağlamıştır. Esasen diğer Türk devletlerine göre Azerbaycan'la olan tarihî ve coğrafi yakınlık, ilişkilerin derinleşmesinde başat rol oynarken, iki devletin bölgesel ve uluslararası meselelerde de güçlü bir dayanışma sergilemesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Azerbaycan'ın Karabağ'ı işgalden kurtarmak üzere 2020 yılında icra ettiği

"Vatan Muharebesi"nde Türkiye'nin çok yönlü desteği, "tek millet, iki devlet" ilkesine göre ilerleyen ilişkileri, daha güçlü bir dayanışma olgusuyla bütünleştirmiştir.

Kazakistan ile iş birliğinin de istikrarlı bir şekilde gelişerek bugünlere ulaştığını ifade etmek mümkündür. Kazakistan'ın Rusya ve diğer aktörlerle benimsediği çok yönlü dış politika anlayışı, bu ilişkinin dengeli fakat süreklilik arz eden bir çizgide ilerlemesini sağlamıştır. Nihayetinde Türkiye-Kazakistan arasında 1992'den itibaren askerî eğitim ve teknik desteklerle başlayan askerî münasebetler, müteakip yıllarda savunma sanayii ve güvenlik koordinasyonu çerçevesinde ilerleme kaydetmiştir.

Kırgızistan ile olan askerî ilişkilerin ise bu ülkenin özellikle Rusya ile olan yakın entegrasyonu nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan ve Kazakistan'la geliştirdiği askerî ilişkilere göre daha sınırlı bir düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Kırgızistan, 1992'den itibaren Türkiye'den eğitim desteği, teknik destek ve mali yardım almış; ayrıca iç güvenlik alanındaki tecrübelerden de istifade etmiştir. Dolayısıyla söz konusu faaliyetler üzerinden sürdürülebilir bir iş birliği zemininin oluşturulduğu ve ikili ilişkilerin son yıllarda yeniden canlandığı gözlemlenmektedir.

Özbekistan ile münasebetler, 1992'den itibaren samimi bir diyalog ve dostluk anlayışı çerçevesinde tesis edilmiştir. Ne var ki Özbekistan'ın iç politikasından kaynaklanan çeşitli gelişmeler nedeniyle ikili ilişkilerde dönemsel dalgalanmalar yaşansa da, son yıllarda yeniden ivme sağlanmıştır. Bilhassa askerî eğitim, kolluk kuvvetlerinin modernizasyonu ve savunma sanayii alanlarında etkileşimin arttığı ifade edilmelidir.

Türkmenistan'la ise bağımsızlıktan itibaren muhtelif sahalarda ortaklıklar kurulmuştur. Lakin Türkmenistan'ın 1996 yılından itibaren uygulamaya koyduğu daimî tarafsızlık statüsü; askerî ve güvenlik alanındaki ilişkilerin, diğer Türk devletlerine kıyasla daha sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bu yüzden iki ülke arasındaki askerî iş birliğinin daha çok askerî eğitim ve çeşitli suçlara karşı mücadelede dayanışma çerçevesinde geliştiği tespit edilmiştir.

Bu bulgular çerçevesinde Türkiye'nin Türk devletleriyle yürüttüğü askerî ve güvenlik iş birliğinin, her ülkeyle aynı düzeyde ilerlememesine rağmen; taraflar arasında karşılıklı tecrübe paylaşımının artmasına, ikili ortaklık mekanizmalarının gelişmesine ve tarafların savunma kapasitelerinin güçlendirilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu süreç, Türk dünyasında güvenlik alanındaki kurumsal yakınlaşmayı da desteklemiştir.

Güvenlik çalışmaları literatürü açısından değerlendirildiğinde, incelenen anlaşma ve protokoller ikili askerî ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturmanın ötesinde, taraflar arasında güven inşasını destekleyen, kurumsal yakınlaşmayı teşvik eden ve güvenlik alanındaki iş birliğinin aşamalı biçimde derinleşmesine katkı sağlayan araçlar olarak işlev görmüştür. Ancak söz konusu iş birliklerinin gelişim seyri, başta Rusya olmak üzere Çin, ABD ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin de bölgedeki siyasi, askerî ve ekonomik etkilerinden bağımsız ele alınmamalıdır. Dolayısıyla büyük güçlerin jeopolitik rekabeti ile birlikte Türk devletlerinin benimsediği çok yönlü dış politika anlayışı, Türkiye ile tesis ettikleri iş birliğinin kapsamı ve derinliğini etkileyen unsurlardan biri olmuştur.

Zikredilen sınırlılıklara rağmen Türk devletleri açısından Türkiye'nin askerî gücü ve savunma sanayinde kaydettiği ilerlemeler, bu bağlamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kurumsal askerî tecrübesi ile operasyonel birikimi önemli bir model olarak görülmüştür. Bu ülkeler, Türkiye'nin eğitim-danışmanlık ve yardımlarıyla kendi millî ordularının personel, teknik ve diğer alanlardaki kabiliyetlerini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Türkiye ise kadim bağlarının bulunduğu bu coğrafyada askerî ve güvenlik iş birliklerini geliştirerek Türk devletlerinin bu alandaki kapasitelerinin artmasına katkı sunmayı ve değişen jeopolitik dengeler içerisinde bölgedeki etkinliğini artırmayı hedeflemiştir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise söz konusu iş birlikleri, zaman içerisinde Türkiye'nin Türk dünyasındaki stratejik konumunu güçlendirmiş, savunma sanayii ürünleri için yeni iş birliği alanları oluşturmuş ve bölgesel güvenlik mimarisinde daha etkin bir aktör olarak öne çıkmasını desteklemiştir. Bu yönüyle söz konusu askerî ve güvenlik iş birlikleri, Türkiye'nin güvenlik, barış ve istikrar odaklı çok boyutlu dış politika yaklaşımının Kafkasya ve Türkistan ekseninde hayata geçirilmesinde önemli bir rol olmuştur.

Bu çerçevede taraflar arasındaki ikili münasebetlerin, 1991-2010 yılları arasında kapsamlı bir askerî güvenlik ortaklığı oluşturmaktan ziyade askerî eğitim, danışmanlık, sınırlı teknik destek ve mali yardım ekseninde ilerlediği belirtilmelidir. 2010 sonrasında ise özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'la yürütülen ortak faaliyetlerin arttığı, ayrıca Türk Devletleri Teşkilatının 2021 yılında çeşitli düzeylerde daha etkin ve işler hâle gelmesiyle birlikte beş devletle de savunma sanayii ve güvenlik konularında iş birliklerinin derinleştiği takip edilmektedir. Dolayısıyla son yıllarda taraflar arasındaki askerî ilişkiler, klasik askerî yardım veya teknik destek ilişkisinin ötesine geçerek, güvenlik kapasitelerinin artırılması, bölgesel güvenliğe yönelik kurumsal yakınlaşmanın geliştirilmesi bakımından daha geniş bir mahiyet kazanmıştır.

Gelinen aşamada Türkiye ile Türk devletleri arasında gelişen askerî ve güvenlik iş birlikleri, günümüzün çok katmanlı ve kırılgan uluslararası sisteminde stratejik bir önem arz etmektedir. Mevcut eğilimler dikkate alındığında, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gelişen kurumsal

mekanizmalar ile savunma sanayii alanındaki iş birliklerinin artması, gelecekte ortak güvenlik anlayışının daha kurumsal bir yapıya dönüşmesine katkı sağlayabilecek bir zemin oluşturmaktadır. Nitekim Türkiye'nin son yıllarda bölgesinde ve dünyada artan siyasi ve askerî etkisi de bu doğrultuda atılacak daha kapsamlı adımların koordinasyonunda önemli bir rol üstlenebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Rusya, Çin, ABD ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin bölgedeki jeopolitik etkileri ile Türk devletlerinin benimsediği çok yönlü dış politika anlayışı, bu sürecin kapsamı ve gelişim hızını etkilemeye devam edecektir. Bu nedenle Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ortak güvenlik anlayışının çok yönlü ve esnek iş birliği modelleri üzerinden geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin Türk devletleriyle imzaladığı anlaşma ve protokoller, ikili askerî ve güvenlik iş birlikleri temelinde zaman içerisinde ilerleme kaydeden kurumsal yakınlaşma sürecinin hukuki zeminini ortaya koymaktadır. Mevcut jeopolitik şartlar dikkate alındığında, hâlihazırdaki iş birliği mekanizmaları temelinde ortak askerî faaliyetlerin geliştirilmesi, Türk devletleri arasındaki askerî, güvenlik ve savunma sanayii iş birliğinin sürdürülebilir biçimde derinleştirilmesi açısından en uygulanabilir ve gerçekçi yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Yapay Zeka Kullanımı: Bu yazının hazırlanmasında yapay zeka destekli programlardan yararlanılmamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.
Use of Artificial Intelligence: No AI-powered programs were used in the preparation of this article.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

a- TBMM Tutanakları

TBMM Tutanağı, Azerbaycan, (1993). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603903.pdf

TBMM Tutanağı, Özbekistan, (1993). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703928.pdf

TBMM Tutanağı, Kazakistan, (1994). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804015.pdf

TBMM Tutanağı, Kırgızistan, (1994). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804014.pdf

TBMM Tutanağı, Azerbaycan, (1999). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c030/tbmm21030075ss0035.pdf

b- Resmî Gazete[9]

Telif Eserler

Akıncı, A., & Akzholova, A. (2020). Türkiye-Kırgızistan ilişkileri: Dünü, bugünü ve yarını. *IDEA Studies Journal*, *6*(23), 716-729. https://doi.org/10.26728/ideas.328

Avdaliani, E. (2026). The Rise of the Organization of Turkic States. *Gulf Research Center*, 1-5. https://www.grc.net/single-commentary/359

Çetin, N., & Yurdugüzel., Ö. (2025), Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluş ve Gelişmesinde Türkiye'nin Rolü. *Avrasya Etüdleri*, (64), 121-160. https://izlik.org/JA65ET94BE

Durmuş, M., & Yılmaz, H. (2012). Son yirmi yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikası ve bölgedeki faaliyetleri, Ayşegül, A. ve Çiğdem B. (Ed.), *(Bağımsızlıklarının yirminci yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler kitabı içinde* (s. 485-586). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Hamzaoğlu, H. (2022). Turkey-Uzbekistan relations: strategic cooperation and partnership. *International Journal of Social Sciences*, *6*(2), 313-329. https://doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.14

Hovsepyan, L. (2010). Military-political aspects of cooperation between Turkey and the Central Asian countries: Overall dynamics of development. *Central Asia and the Caucasus*, *11*(2), 81-87.

İbrahimov, R. (2011). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri: Dünü, bugünü, yarını. *Yeni Fikir International Journal of Academic Research and Ideas*, *3*(7), 64-71. https://izlik.org/JA22LH66BY

Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Politik ve askerî iş birliği*. Nobel Yayıncılık.

Kurtbağ, Ö. (2021). Soğuk Savaş'ın sonundan günümüze ABD'nin Türkistan politikası. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *129*(255), 379-404. https://izlik.org/JA48DU42HN

Outzen, R. (2023). Security and military cooperation among the Turkic States in the 2020s. *Central Asia-Caucasus Analyst*, 1-10.

[9] Resmî Gazete'nin ilgili nüshaları, metin içinde APA usulüne göre gösterilmiştir.

Önen, L. (2021). 1990 Sonrası Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sosyo kültürel ilişkiler. *Ulakbilge*, (61), 923-932. https://doi.org/10.7816/ulakbilge-09-61-10

Öztopal, M. K. (2026). Türkistan'da Rusya ve Çin'e alternatif olarak Avrupa Birliği: Fırsatlar ve zorluklar. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *12*(1), 17-38. https://doi.org/10.46849/guiibd.1888673

Peyrous, S. (2011). Russia-Central Asia: Advances and shortcomings of The Military Partnership. S. J. Blank (Ed.), *Central Asian Security Trends: Views From Europe and Russia kitabı içinde* (s. 1-34). ABD: U.S. Army War College, Strategic Studies Institute.

Simavoryan, A. (2019). Turkey's military-technical cooperation with the Turkic Nations. Orbeli Center, https://orbeli.am/en/post/316/2019-11-18/Turkey%E2%80%99s+MilitaryTechnical+Cooperation+With+the+Turkic+Nations

Sucu, A. E., Iskandarov, Q. I., Mahmudov, R. B., & Chernov, D. N. (2021), Does Turkey have a Central Asian project?. *MGIMO Review of International Relations*, *14*(3), 82-96.

Sürücü, C. (2007). Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin üç evresi. Mustafa, A. (Der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II) kitabı içinde* (s. 245-367). Nobel Yayınları.

SpecialEurasia. (2025). Turkey and the defence industry cooperation among Turkic States promoted at the IDEF.

Tarçın, U. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı'nda askeri iş birliği: Stratejik bir perspektif. *MUTAD, Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını) Özel Sayısı*, e244-267. https://doi.org/10.16985/mtad.1628507

Yüce, M. (2022). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkiler*. SETA Yayınları.

Uslu, N., Uulu, A., M., Nurova, B., & Ruslanova, A. (2024). Bişkek: *Kuşak ve yol girişimi ve Orta Asya ülkelerine etkisi*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM).

Weitz, R, (2006). Towards a New Turkey-NATO partnership in Central Asia. *Turkish Policy Quarterly*, *5*(2), 121-131.

Tezler

Gürler, T. (2015). *Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1991-2003): Siyasi, Askerî, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan*. (Tez No: 407278). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Kılıç, H. (2025). *Türkiye-Azerbaycan askerî işbirliği: Birinci Karabağ Savaşı ve İkinci Karabağ Savaşı* (Tez No: 1002336). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Lek, H. (2023). *Türk Devletleri Teşkilatı ve Türkiye-Özbekistan askerî işbirliği* (Tez No: 865497). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Özalp, G. O. (2015). *Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM)* (Tez No: 407208). [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Rahmanov, A. (2004). *Türkiye-Türkmenistan ilişkileri* (Tez No: 147099). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] YÖK Tez Merkezi.

Razak Uulu, D. (2023). *XX. Yüzyılda Türkiye-Kırgızistan ilişkileri* (Tez No: 814886). [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Ünal, L. (2010). *Cumhuriyet dönemi Türkiye-Kırgızistan ilişkileri* (Tez No: 279421). [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Yusupova, N. (2022). *İslam Kerimov dönemi Özbekistan Cumhuriyeti dış politikasının gelişimi ve Türkiye-Özbekistan ilişkilerine genel bakış: 1991-2016* (Tez No: 715925). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] YÖK Tez Merkezi.

Elektronik Kaynaklar

Anadolu Ajansı, (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan'da resmi törenle karşılandı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistanda-resmi-torenle-karsilandi/1131339 (Erişim tarihi: 29.04.2026)

Aslan, M. (2022). Savunma İş ve Güç "Birliği: Türkiye Örneği. *Kriter*, (6), https://kriterdergi.com/dosya-savunma-ve-guvenlik/savunma-is-ve-guc-birligi-turkiye-ornegi (Erişim tarihi: 23.04.2026)

Azernews, (2013). https://www.azernews.az/nation/53730.html (Erişim tarihi: 21.04.2026)

Dışişleri Bakanlığı, (1992). *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1981-2000*. https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992.pdf (Erişim tarihi: 28.04.2026)

Dışişleri Bakanlığı, (1993). *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1981-2000*. https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1993.pdf (Erişim tarihi: 28.04.2026)

Dışişleri Bakanlığı, (1996). *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1981-2000*. https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1996.pdf (Erişim tarihi: 28.04.2026)

Dışişleri Bakanlığı, (2000). *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1981-2000*. https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/2000-2.pdf (Erişim tarihi: 28.04.2026)

MSB, (2023). Millî Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kazakistan

Savunma Bakanı Korg. Ruslan Jaksilikov ile Bir Araya Geldi. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/755deb5061da473aabea557ad33275e2 (Erişim tarihi: 23.04.2026)

T.C. Cumhurbaşkanlığı, (2024). Kırgızistan ile İlişkilerimizi Kapsamlı Stratejik Ortaklık Seviyesine Yükselttik. https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/155303/-kirgizistan-ile-iliskilerimizi-kapsamli-stratejik-ortaklik-seviyesine-yukselttik- (Erişim tarihi: 27.04.2026)

T.C. Cumhurbaşkanlığı, (2026), Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru'nun ehemmiyeti her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/165015/-hazar-gecisli-dogu-bati-orta-koridoru-nun-ehemmiyeti-her-gecen-gun-daha-iyi-anlasiliyor- (Erişim tarihi: 15.05.2026)

Türk Devletleri Teşkilatı, (2021). Türk Dünyası 2040 Vizyonu. https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf (Erişim tarihi: 20.04.2026)

Yüce, A. (2020). Öncesi ve Sonrasıyla Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması. https://independent.academia.edu/yuceAhmet (Erişim tarihi: 20.04.2026)